

ENSV MINISTRITE NÕUKOGU RIIKLIK EHTUSKOMITEE
KULTUURIMÄLESTISTE RIIKLIK PROJEKTEERIMISE INSTITUUT

ERA. T-76.1.12829

OBJEKTI AADRESS: Tallinn, Vabaõhumuuseumi tee, ER Vabaõhumuuseum
OBJEKT: elamud
TELLIJA: ER Vabaõhumuuseum

TÖÖ № III-89029

HABERSTI LINNAMÕISA SÜVEMÕIS LIBERTY

AJALOOLINE ÕIEND

KÕIDE

Peaarhitekt

Osak. juhataja

Osak. peaarhitekt

Proj. peainsener

Peaspetsialist

H. Toss

V. Kukkur

A. Kann

H. Sirts

E. Kangilaski

Köite koostaja:

J. Saron *Jaron* ajaloolane-etnograaf

SISUKORD

1. Üldandmed	lk. 4.
2. Eessõna	lk. 5.
3. Sissejuhatus	lk. 7.
4. Liberty rajamiskäik	lk. 9.
5. Liberty ehituslooline ülevaade	lk. 15.
6. Lõpetuseks	lk. 23.
8. Kasutatud materjalid	lk. 31.
9. Jooniste nimekiri	lk. 33.
10. Fotode nimekiri	lk. 34.

AJALOOLINE ÕIEND

1. ÜLDANDMED

Aadress: Tallinn, Vabaõhumuuseumi tee, Eesti Riiklik
Vabaõhumuuseum

Alus: tellija kiri nr. 8-55-242 28. novembrist 1988.a.

Kavatsetavate töödemaht: endise suvemõisa hoonete
kohandamine muuseumi vajadusteks

2. EESSÕNA

Eesti vabaõhumuuseum on rahvasuus ja osaliselt ka ametlikus kasutuses saanud oma asukoha järgi lisanime "Rocca al Mare". Põhjuseks on asjaolu, et muuseumi ekspositsioon haarab endise suvemõisa ala Kopli lahe kaldal, mille itaaliapärase nimi on 19. saj. keskpaigast alates visalt edasi elanud tänasesse päeva. Sellist elujõudu pole olnud sugugi kõigil linna ümbruse endiste mõisakeste nimedel. Rocca al Mare nimi on aja jooksul koguni maa-alaliselt laienenud ja kandunud üle ligi sajandi võrra vanemale naabrile, selle ala esimesele suvemõisale "Liberty". Viimatinimetatu on aga praeguseks praktiliselt täiesti tundmatu.

Et Rocca al Mare suvemõisa ala on taluarhitektuuri muuseumi valduses tundmatuseeni muutunud nii arhitektuurilt kui ka looduselt, siis on loomulik muuseumi huvi territooriumi ajaloo vastu. Põhjalikult on seda uurinud ja muuseumi esimeses teaduskogumikus "Suitsutare" avaldanud kunstiteadlane Helmi Üprus - muuseumi teadusnõukogu liige muuseumi rajamisest alates. Naabermõisakest "Liberty" puudutatakse niipalju, kui see on vajalik Rocca al Mare ajaloo selgitamiseks. Selle-vahetult Rocca al Marega külgneva, linnapoolse suvemõisa käsitlemine ei olnud seatud ülesandekski, kuna sel ajal ala muuseumile ei kuulunud (ehkki oli algusest peale kavandatud võimaliku lisaterritooriumina).

Käesoleva töö koostamise vajadus tulenes muutunud olukorrast - endine suvemõis "Liberty" kuulub 1986.a. alates

Vabaõhumuuseumile. Tingituna territooriumi suuruse vahest (Rocca al Mare - 72 ha, Liberty - 12 ha) ja hoonestuse säilimise astme erinevusest võib Liberty kasutus eõineda muuseumi põhiterritooriumi kasutusest, vastavalt muuseumi vajadustele.

Töö kirjutamisel on kasutatud arhiivikaarte, kappe arhiiviteateid, Tallinna ümbruse asustust käsitlevaid materjale ja endiste omanike Kochide perekonnamälestusi, mis muuseumile kirja teel saadetud Kanadast ja Saksa Liitvabariigist. Viimane on eriti oluline just hoonete ehitus- ja omandiloo valgustamiseks. Pole võimatu, et muuseum saab sellealast materjali edaspidigi, seetõttu ei loe töö autor Liberty ehitusloolist ülevaadet siinesitatuga ammendatuks.

3. SISSEJUHATUS

Tallinna Habersti linnamõisa piirides asunud suvemõisa Liberty ajalugu on enam-vähem kindlalt dateeritava alguse ja täpselt dateeritava lõpuga - 1770.a.-d kuni 1939.a. Lühidalt endise suvemõisa ala kasutusest viimase poolsajandi jooksul.

Kopli lahe äärse alana muutusid Rocca al Mare ja Liberty alates 1940.a-st "Nõukogude Liidu riigi piiri alaks". Sellest tulenes ka säilinud hoonestuse (säilis aga kõik peale kõige vanema väikese suvila) sõjajärgne kasutus nn. numbritehaste töötajate eluasemena ja samade tehaste suviste lasteasadena. Õeldu puudutab eeskätt Rocca al Mare ala. Liberty ala oma paremini säilinud hoonestusega muudeti pioneerilaggriks nimetusega "Rocca al Mare". 29. Okt. 1940 pärineb mere äärde kavandatud linna "vallaliste tööliste puhkekodu" hoone ja kuuri projekt, kusjuures täpne asend on näitamata (TTDRKA f. 4 n.1 sü. 729). Tõenäoliselt alanud sõja tõttu jäi ehitus paberile. Vabaõhumuuseumi rajamisel 1957.a. muutus Rocca al Mare ala kasutus; aja jooksul vabanes muuseum ka avariiseisundis elamutest ja elanikest oma territooriumi ekspositsiooni keskel, viimastest 1972.a. sügisel (seoses Iraani šahhi Mohammed Reza Pahlavi muuseumi külastusega).

Liberty territoorium, mis oli muuseumi reservaalana mõeldud, jäi aga veel ligi 15 aastaks Rocca al Mare pioneerilaagri kasutusse. Energilisemalt hakati maa-ala liitmist muuseumiga taotlema 1984.a., mil esitati Tallinna Linna RSN TK-le vastav taotlus.

8

30. mail 1986.a. anti lõpuks Metsa- ja Puidutööstuse Ministeeriumile kuuluvad ja Taarakombinaadi bilansis olnud pioneerilaagri (s.o. tegelikult endise suvemõisa) hooned muuseumile üle.

Faktiliselt vabastati hooned sama aasta 1. septembriks. Maa-ala üleandmine kinnitati 26. dets. 1986.a. linna RSN TK otsusega.

Rahvaarhitektuuri muuseum oli saanud oma senise territooriumi juurde orgaaniliselt kuuluva linnapoolse osa omanikuks peale 30 a. pikkust asjaajamist. Algab endise suvemõisa "ajaloojärgne" teine periood.

4. LIBERTY RAJAMISKÄIK

Ajavahemikul 13.-19. sajandini on Tallinna linnale kuulunud tähelepanuväärselt suur maavaldus, kuue linnamõisa näol (enam kui 12 000 tiinuga). Neid maid haldas linn rae, hiljem linnavalitsuse poolt määratud ametiisikute ja vastavalt välja kujunenud kollegiaalsete organite kaudu. Need linnamõisad olid Habersti, Nehatu, Väo, Rae, Kautjala, Koitjärve. Nimetatutest asus ainult Habersti linnasarase ("saras" - linnakogukonna ühine maavaldus) piirkonnas (6 versta kaugusel südalinnast) Paldiski Haapsalu/ maantee ääres), teised mõisad lähemas ja kaugemas ümbruses. Habersti maad on alati linnade kuulunud; 16.-17. saj. eraldati osa linna maast talupoegadele, teisest osast asutati linnamõis "Habers". Mõis kujunes algselt kasutamiskõlbmatuks peetud maade kultiveerimisel, kuulus tavaliselt Tallinna bürgermeistrile, nende pärijatele ja teistele raeliikmetele kas pandi- või rendivaldusena. Mõisale kuulusid ka kolm kõrtsi ja tuuleveski.

Võrreldes teiste Tallinna linnamõisatega oli Haberstil mitmeid tema asukohast tingitud erinevusi: siin kehtis linnaõigus, talupoegade hulgas oli suur popside ülekaal, elatusvahendite hankimisel olid talupojad seotud töödega linnas, naturaalkohustuse korras tuli teha linnale teopäevi hobusega, põlluharimise kõrval püüti kala nii Harku järvel kui merel, talupojad pidid maksma pearaha ja andma nekruteid.¹

Pärast 26. mail 1816.a. keiser Aleksander I poolt kinnitatud "Eestimaa talurahva seaduse" kehtestamist, millega

senised pärisorised talupidajad said isikliku vabaduse, palus Tallinna Magistraat 1817.a. arvata Habersti mõisa maa-alal elavad talupojad juriidiliselt Keila kihelkonna alla, kuid mõis ise jätta territoriaalselt linnasarasesse, seega linna jurisdiktsiooni alla. 1856.a. loobus linn Habersti mõisa talumaa-de suhtes ka kohtulikust võimust, arvates need administratiiv-selt Harjumaa piiridesse. Linna politsei alluvusse jäeti ainult Habersti mõisa maa-alale rajatud suvemõisad.² Veidi üle sajandi oli seda aega kui Habersti polnud linnaga seotud, 1969.a. lii-deti Habersti lõplikult Tallinnaga.³

Tallinna ümbruse looduskauneid kohti on kasutatud välja-sõidu kohtadena juba feodaalseküllustatuse perioodil, teiste seas ka Habersti naabruses Mustjõed (Schwarzenbeck).⁴ Väljas-pool linnamüüri on teada keskaegsete aedade (viljapuu, juurvil-ja, humala, kalatiikide) olemasolu.. 17. saj. keskel jaotati ehituskruuntideks nn. Kristiine heinamaa (linnast edelasse jääv ala) ja vähe hiljem veel Kadaka tee ja Paldiski mnt. va-heline ala. Sinna rajasid jõukamad linnakodanikud ja aadlikud oma suvemõisad e. väikemõisad (Höfchen). 18. saj. I poolel peale Põhjasõja lõppu algas uus ajajärk suvemõisate arengus, kus asuti sõja ajal hävinud või laokile jäänud hoonete taas-tamisele, uute aedade ja parkide rajamisele. Hoogu andvaks oli mingil määral ka Peeter I suvelossi Jekaterinenthali rajamine (alates 1718.a.) Lasnamäe paekalda all paiknenud viie endise suvemõisa krundile.⁵ Eriti hoogustus suvemõisate rajamine 18. saj. lõpukümnitel, "mil siiani ulatusid looduse eelis-tamise programmilised meeolud".⁶ 18.-19. saj. vahetusel oli Tallinna ümbruses üle 40 suvemõisa. Nende nimedes domineerisid⁷ omanike, enamasti abikaasade nimelised "mäed", "Orud", "rahud"

(-berg, -thal, -ruh), milles võib selgelt tunda Peetri Katharinenthali mõju kestvust. Üksikud nendest on kandunud oma nimedega tänasesse päeva.

Asudes konkreetselt Habersti linnamõisa Liberty suvemõisa kujunemiskäigu juurde, märkigem, et kasutada on vanu kaarte aastatest 1782-1873, millede kõrvutamise omanike perekonnapärimustega peab aitama selgust tuua.

18. saj. on käsitletaval maa-alal, so. Habersti mõisale kõige lähedasemal mereäärsele alal, olnud vähemalt kaks talukohta nimega "Eisneme" (17. saj. on Rannamõisa tee ja mere vahel asunud "Õismäe"/Eismeggi/ küla ja 19. saj. keskel mõisakoht - ENE 8 lk. 532). Talukohtade asukoht on olnud hilisemate Liberty ja Rocca al Mare (viimases konkreetselt mereäärsete kasvuhoonete, s.o. umbes praegune Aarte kaluriõu) suvemõisate kohal.

Perekonnapärimuste järgi on 1771 see daatum, millest algas suvituskoha ajalugu Habersti mõisa Kopli lahe edelakaldal. Sel aastal olevat 10 poissmeest (nende seas sellised nimed nagu Strahlborn, Nottbeck, Girard, Witte, Gebauer) rentinud Õismäe (Eisneme) talupojalt "Grillentali" ja vendade Clayhillside⁸ poolt ehitatud kahekordse puumaja. Seega pidi seal suvituskohas olema olnud juba varem.

Vanim kasutatud kaartidest, 1782.a. Tallinna ümbruse kaart⁹ ei näita nimelise suvemõisa olemasolu; märgitud on linnamõis "Habers" ja kaks siinasunud ajaloolist küla "Fischmaister" (eesti mugand - Vismeistri) ja "Kakkomeggi" (Kakumäe) (joon. 1).

1784.a. kaardile¹⁰ (joon. 2) on kantud kaks "Eisneme" peret¹¹ ja esmakordselt nimi "Liberty" - "Дача Либерти".

Suvituskoha nimetamine sellise "moodsa ja maailmavaateliselt kõlava" (H. Üpruse väljendit kasutades) nimega¹² tundub olevat seotud tema omanikuga 1781.aastast - Carl Friedrich von Strahlborniga.¹³ Perekonnapärimustele toetudes on nimetatud suvilat enne seda "Grillental" (1779 müüsid kümnest poissmehest omanikust viimased kolm Grillentali raehärra Illigile, see omakorda 1781 ühe poismehe vennale K. F. von Strahlbornile).

Arhiivimaterjali kohta peab ütleva, et seda on enam kui napilt. Need tõendavad¹⁴ ainult suvemõisa kuulumist Strahlbornile.

1791. aastast on graafiliselt kaunis Dobermanni kaart¹⁵, mis on spetsiaalselt Liberty moodsistamine ilma ümbrust või täpsemat asukohta näitamata (v.a. mäрге: Ost See). (joon. 3). Maa-ala suuruseks on märgitud 4116 ruutsülda (s.o. üle 8 232 m² e. alla 1 ha); kaardi pöördel on mäрге: "Härra Carl Friedrich Strahlborni maa-ala". Sel ajal ei olnud veel ehitatud praeguse ni säilinud Vana-Liberty maja (1798).

Järgmine kaart on ajaliselt pika vahemaa järel. 1854.a. Tallinna ja ümbruse plaanil¹⁶ (joon. 4) on märgitud "Габерт" ja "Полу-мызок Либерти". Sel ajal olid Liberty omanimeks sugulussidemete teel saanud juba Kochid. Nimelt oli pärandanud C. F. Strahlborn oma valduse lemmiktüttele Caroline Elisabethile (1799-1871), kes abiellus 1822 raehärra AlexanderGustav Kochiga (1795-1867). Nimetatu ehitas 1865.a. suvemaja "Kodu" ("Daheim"), tütardele Polly Eberhardile ja Dine Kochile. Ise elas suviti Vana-Liberty majas, kus ka suri kopsupõletikku. Peale seda kolis sinna poeg Carl Eduard (1829-1884), hiljem elasid seal tema tütreid Ebba ja Evi.

1865.a. Adamsoni kaart¹⁷ (joon. 5) on tähtis seetõttu, et moodistatud on Liberty ja selle lähem ümbrus paar aastat peale Rocca al Mare rajamist. Nimelt külastas parun Arthur Girard de Soucanton¹⁸ 1861.a. oma lähedast perekonda von Lampe-sid Habersti mõisa piirides asuvas suvilas (mida nim. ka "Liberty", kuid ei kuulunud otseselt Liberty suvemõisa kompleksi ja jäi hiljem Rocca al Mare maa-alale). Lamped olevat soovitanud talle valida suvituspaigaks Liberty ja Girard ostiski 1863.a. linnalt väikese (umb. 4,25 ha) suuruse maa-ala, kuhu jäid edasi elama ka Lamped. Üsna pea omandas Girard lisaks umb. 21,25 ha suuruse maatüki (käsitletav suvemõis Liberty kuulus Kochidele!). Seega võib 1863.a. pidada Rocca al Mare, Libertyst lääne pool asuva suvemõisa rajamisaastaks.¹⁹ Nii on praeguse ni edasielav nimi "Rocca al Mare" (s.t. kalju mere ääres) sajandi jagu noorem unustatud "Liberty" nimest.

Kaardil on krundid, mis kuulusid Lampele, Girardile, Gable-
lerile, Kochile. Nime "Rocca al Mare" kaardi joonistamise aastal
veel peale kantud pole (ehkki perekonnapärimuse järgi olevat
Rocca al Mare nime õnnistamine olnud 1864.a.), ilmselt hiljem
on saksakeelset kaarti täiendatud vene keeles kirjutatud nime-
dega "Сукантон", "Эберхард" ja kõik "Liberty" naaber-
krundid kokku võetud nime alla "Рок аль Маре".

1873.a. Furichi spetsiaalne kaart²⁰ (joon. 6) on joonis-
tatud uue suvemõisa Rocca al Mare fikseerimiseks (nagu pealkirigi
ütleb), kuid sama täpselt on peale kantud ka Liberty (Höfchen
Liberte) oma hoonestusega.

Kahjuks lõppevad nimetatud aastaga arhiividest leitud aja-
loolised Liberty kaardid; suvemõisa hoonestuse väljaehitamine

aga jätkus ka 20. saj. algul. Tänapäevani säilinud Kochide ehitatud hoonestus (ja hilisemate aastate kõrvalhooned) on moodsustatud juba vabaõhumuuseumi tellimisel²¹ (joon. 7).

20. saj. algul ehitatud kahe suvila dateerimisel on aluseks perekonnapärimused. Rocca al Mare (s.o. läänepoolse suvila lasi ehitada pangadirektor Egon Koch (1870-1943) (fotol nr. 2 vasakpoolne) 1905.a., "mõned aastad hiljem" tema vend dr. med. Egbert Koch (fotol nr. 2 parempoolne) linna (s.o. ida) poalse suvila.

Al. G. Koch lasi Liberty krundi piirata maakividest taraga (mille vedasid kokku ja ladusid üles mõnisada vene garnisoni sõdurit). Perekonnapärimuse järgi on Liberty suvemõisa külastanud ka tsaar Nikolai I (1796-1855), et nättida "ilusat vaadet merele ja Revalile", külaskäigu aeg pole aga siinkirjutajale teada. Liberty sümboliks oli kaugelenähtav valge torn, mille otsa pidupäevadel heisati Kochide sini-valge ruuduline lipp.

Esimene Kochide suguvõsast, kes abielu teel sai Liberty omanikuks (Alexander Gustav) jättis testamendiga nõude - Libertyt ei tohi müüa, vaid edasi anda meessoost järeltulijatele; eluviisid pidid olema lihtsad, vältima pidi luksust ja viisakalt käituvatele võõrastele ei pidanud keelata sissepääsu parki.

Kochide perekonnaliikmetele jäi "südamelähedane" Liberty, kuni 1939.a.-ni "imeliste suvekuude" veetmise kohaks, millest mälestused elavad siiani.

5. LIBERTY EHITUSLOOLINE ÜLEVAADE

Suvenõisa hoonestamise käik läbib kolme sajandit - 18.-20. saj. Olemasolevatel kaartidel on hooned märgitud alates 1791.a. Liberty kaardist (joon. 3), varasemal (1784) on ainult kohamärke nimega. Kaartide mastaape arvestades ei ole nende täpsus kuigi suur, kuid võrdlus 1988.a. väga täpse ülesmõõtmisega lubab siiski hooned identifitseerida. Liberty alal on läbi aegade olnud üldse viis nõ. põhiehitist, st. suvilahoonet, lisaks sulastemaja, majahoidja elamu, hobusetall, pesuköök, kuurid, hall, väike lahtine paviljon, kaks keldrit. Kõrvalehitistest ei ole osa säilinud, suvilad on aga ulatunud tänasesse, v.a. vanim maja mere kaldal. 1791.a. kaart näitab otsaga mere poole asetatud hoonet, mis ongi suure tõenäosusega nn. poissmeeste maja, mille ehitanud vennad Clayhillsid ja mille 1771 rentisid 10 poissmeest. Maja olnud kahekordne puumaja kahe toaga.

1873.a. kaardilt (joon. 6) on näha, et võrreldes Vana-Liberty suvilaga on see olnud väga väike ehitis. Nagu näitab maja maapoolne ots (foto, 1) on see olnud mansardkorrusega laudkatusega maja, tõenäoliselt kergem ehitis. Maapoolses otsas on all üks ja üleval aken. Alumine korrus paistab vooderdatud püstlaudadega, katusekorruse küljed rõhtlaudisega. Suvituskohana oli see maja hilisema Liberty nimelise mõisakese algus. See väike suvila pidas vastu suvenõisa ajaloo lõpuni, ta lagunes ja lammutati II maailmasõja ajal, ka on kallas sellelt kohalt merre varisenud. Kaardil märgitud kaks kaugemalasetsevat hoonet ja punktiga tähistatud ehitis (kelder?) ei ole kindlalt määratavad. Võivad olla ka kõrvalhooned (teenijate maja, tall?),

mis umbes samas asendis ka hilisematel kaartidel. (Millegipärast puudub see maja 1865.a. kaardil joon. 5, on aga 1873.a. kaardil joon. 6).

Nimetatud kaart tõendab aga seda, et praeguseni säilinud vanim hoone, nn. Vana-Liberty suvila (Alt-Libertische Haus) sel ajal veel puudus. Selle ehitas Strahlborn 1798, "umbes 50 sammu maa poole poissmeeste majast" (joon. 8). Merepoolsel küljel erkeri viilul oli majal ka riidele maalitud dateering (millest praegu alles ainult riismed). Maja on perekonnapärimuse järgi "tugev palkmaja", ristnurkadega, praegu 21 cm laiuse rõhtlaudvoodriga, poolkelpkatusega, merepoolsel küljel endise eest lahtise (praegu kinni ehitatud) veranda kohal katuseerkeriga. Hoonel suhteliselt kõrge, mere poole tõusev paevundament. Algselt on puudunud ka veranda kahepoolsel trepil sammastele toetuv varikatus (vt. foto 1). Nagu näitab aga varikatuse kandekonstruktsiooni töötlus (talade präfileering, konsool - foto 10) pole see mitte väga hiline lisand. Veranda otsaseinad oma vana akende raamijaotusega (vähemalt 20. saj. algusest pärineva) ja akendealuse dekoratiivseinaga (tõmpide nurkadega nelinurkade sees rombide) on säilinud. Plaanilt on see lihtne ehitis, mille ristkülikus (umb. 17x10 m) on algselt eendunud ainult külgseina keskele paigutatud veranda (7x3,5 m). Hiljem on lisatud maa-poolse külje kagunurka madalam väike tiib, mis viib hoone välja oma algsest sümmeetriast. Juurdeehituse aeg pole teada; perekonnapärimuse järgi on see "hilisem", 1873.a. kaardi järgi (joon. 6) sel ajal aga kindlalt olemas. Et eelmine kaart 1865.a. (joon. 5) näitab maja põhiplaani lihtsa ristkülikuna, ei tõenda juurdeehituse puudumist sel ajal vaid kaardi suuremat üldistust hoonete märkimisel (on sellel kaardil ju puudu ka nn. poiss-

meeste maja ja Vana-Liberty maapoolse külje vastus asetsev kelder (foto 9) on märgitud analoogiliselt hoonetele nelinurgana. Suvila sisemus on aja jooksul osaliselt ümber ehitatud. 20. saj. algusest pärinevate mälestuste põhjal oli tähtsaimaks ruumiks "suur seltskonnaruum" (Aufenthaltsraum) ja kolm tuba ning sahvralumisel korrusel ja kaks magamistuba katusekorrusel. Juurdeehitus lisanud köögi ja teenijate toa. Praegune [redacted] plaan näitab aga, et kiviseintega köök on maapoolisel küljel (mis oli hoone tagaküljeks) olnud juba hoone algkehandis olemas.

Tervikuna on Vana-Liberty suvila välisilmelt tüüpilise 18. saj. lõpu suvemõisa elumaja näide, millised ehitati tavaliselt ühe- või kahekorruselised, rõdude ja terrassidega, keskse kaminaga saaliga.²² Hoone arhitektuur tervikuna pärineb aga Peterburi ehituskomitees 18. saj. keskel väljatöötatud tüüpprojektidest²³, milliste järgi ehitatud puidust või kivist 1-2 (või rohkema) korruselisi, kelp- või poolkelpkatusega, keskse katuseerkeriga maju kohtame mitte ainult Eesti linnades, neid leidub pea kõigis Vene impeeriumi linnades. Vana-Liberty on selle projekti väikseima variandi näide: ühekorruseline katusekorrusega, esifassaadil 5-teljeline, otsad kaheaknalised. Tüüpprojektile vastav on ka siseplaneering oma põhimõttelt: hoone jagunemine kaheks pooleks pikitelge mööda, mis nihutatud keskjoonelt tagakülje poole, ruumide võimalik anfi-laadsüsteem.

Minnes edasi Liberty ehituslooga tuleb püüda kindlaks määrata 1865.a. (joon. 5) ja 1873.a. (joon. 6) kaardil olevad kaks väikest, otsaga mere poole asetsevat kõrvalhoonet. Nende asukohta täpsustab eriti 1873.a. kaart, kuhu on peale kantud juba ka kolmas suvemaja, millest allpool. Kaks hoonet u m b e s

selles asendis on ka esimesel Liberty kaardil 1791 (joon. 3), kuid sellises mastaabis joonistatud kaardil on hoonete asetus üsna tinglik ja kindlalt seostada neid olemasolevate kõrvalhoonetega ei tohi. Küll aga võib praegu olemasoleva ehitussituatsiooni ja eriti 1873.a. kaardi põhjal pidada väikest elumaja ja kuuri (joon. 7 nr. 3) nendeks hooneteks, millede kohta perekonnapärimus ütleb, et "sissesõiduteest põhja poole jäid hobusetall, pesuköök, majahoidja ("Hauskerl") elamu ja kaev". Vähemalt väike elumaja tundub küll olevat endine, hiljemalt 19. saj. keskpaigast pärinev majahoidja eluhoone (fotod 12-14). Tegemist on lihtsa ühekorruselise viilkatusega puithoonega, mille merepoolses otsas paigutatakse ruum. Eelupoolel algselt kaks tuba, köök ja esik.

Liberty ehitus jätkus 19. saj. vastavalt perekonna suurenemisele ja hargnemisele. Suvemõisa läbivast teest põhja, s.o. mere poole, Vana-Liberty suvilast loodesse ehitas Al. G. Koch umb. 1865 (perekonnapärimuse järgi) suvila oma tütardele Polly Eberhardile ja Dine Kochile suvila, mida nim. "Kodu" ("Daheim"). Ühekordne katusekorrusega, väikese erkeriga viilkatusega maja on lihtsa ristkülikukujulise põhiplaani (umb. 15x8 m), esiküljel suure verandaga. 19. saj. välisilmest ja sisemusest täpselt ettekujutust pole võimalik taastada, sest hoone ostis 1930.a. Egon Koch oma pojale Richardile, viimase mälestuste põhjal "suvila ehitati seejärel põhjalikult ümber" (täpsemat teavet aga pole). Välisilme kohta on see konkreetne teade, et esikülje röödul varem vasakus otsas olnud trepp tõsteti üle esiküljele, keskele, et "verandat paremini ära kasutada". Hoonel puudub väliselt eriline arhitektuurne ilmekus ja stiil. Sisemuses, hoolimata ümberehitustest, on põhiplaneering ilmselt algne, vähemalt maja keskosas ristipidine kaminaga saal (foto 17). Praegu on alumisel korrusel veel kaks suuremat

tuba, köök ja väike toake ning köögi kõrval esik trepiga (foto 20) ülemisele korrusele. Üleval on praegu kaks suuremat ja kaks väiksemat ruumi pioneerilaagri kasutuses põhjalikumalt muudetud siseviimistlusega. Säilitamist väärrib alumise korruse ahjude ja kamina kompleks. Kamin on põhimõtteliselt väga sarnane hilisema suvila, 1905.a. ehitatud hoone saali kaminale (foto 27), mis lubab ka "Kodu" kamina lugeda sajandi algusesse kuuluvaks. Viimaste omanike andmetel on tubade seintel olnud heledad ühevärvilised tapeedid. Suvilas leidsid kasutust mahagonist toolid, lauad ja sohvad, mida linnas ei vajatud. Magamistubades olid lihtsad puuvoodid, kummutid ja kapid, pesulaud kausside ja karahvinidega ning kaks ärmbrit puhta ja musta vee jaoks. Pumbad olid kõikide majade juures.

Senised suvilahooned on kõik asunud teest paremal, s.o. mere pool. 20. saj. algus lisas Liberty arhitektuurimaastikku kaks suurimat ehitist teest vasakule, s.o. maa poole. Oma suuruselt arhitektuuriväärtuselt ja säilivuselt on need suvemõisa ala silmapaistvamad ehitised tänapäevani.

Perekonnapärimuste järgi ehitas pangadirektor Egon Koch 1905.a. "vasakule poole teed endisele rukkipõllule kuuri ja sulastemaja (joon. 13, foto 37) vastu oma maja". Arhitekt oli Otto Schott.²⁴

Suvila on kahekordne katusekorrusega, rõhtlaudvooderdisega, kellerdatud ehitis. Üldpõhiplaani on hoone ruut (umb. 17x17 m), kuid liigendatud nurgajoontega, s.v.a. täisnurkne loodenurk (foto 25). Hoonet iseloomustavad erinevad kõrgused äärmiselt liigendatud katusepindadega, hoone on massiivsem ja kõrgem idaküljes ja langeva joonega ning liigendatum lääne pool. Suvilal on kõik küljed erinevad, suhtelise võrdsuse juu-

res on esifassaadideks keskrisaliidiga läänessein (foto 21) kui Libertysse sissesõidu poolne sein ja põhjasein kui peasissekäiguga fassaad (foto 22). Lõunaküljes madalam tiib (foto 24) - "lahtine veranda". Lõunaküljes on harikatusega korsten huvitavalt eksponeeritud hoone välisküljel (foto 23). Suvilal on mitmesuguse suuruse ja erineva rütmiga paigutatud aknad, kus domineerib (kas üleni või ainult akna ülaosas) raamijaotuses tihe ruudustik, alumise korruse aknad luukidega. (Märkusena: lääneseinas risaliidi viilu tipus praegused ülemised aknad on hilisemad, tehtud nõ. Liberty-järgsel perioodil). Peasissekäigu kohal on arhitekt kasutanud kitsast astmelise paigutusega kolmikakent, millist võtet näeme ka samal ajal projekteeritud uue tänava Soucantoni "lossi" tornil (võte pärineb gooti losside väliskujundusest). Kokkuvõtlikult võib suvila välisilme kohta öelda, et see on projekteeritud O. Schottil puithoone kohta äärmiselt detailrikkana, n.ö. romantiliste kivi-eramute laadis. Võrreldes sama arhitekti puitelamuid linnas (näit. Sakala 23, 1907.a. ja Süda 1, 1910.a.) ja kõnealust Liberty suvilat võib öelda, et selle juures on täiel määral rakendamist leidnud sajandivahetuse arhitektuurile iseloomulikud püüdlused "vaba mahulise kompositsiooni, silueti väljendusrikkuse, fassaadide "võrdsuse", vormielegantsi ja dekoratiivsuse poole - jooned, mis kulmineerusid juugendis".²⁵ Eestis loetakse juugendi alguseks just aastat 1905, O. Schotti loomingus peetakse juugendlike hoonete projekteerimise ajaks aastaid 1909-1914, kuid sinise suvila arhitektuurile on need jooned juba omased. Sisekujunduses on kasutatud umb. 7 cm laiust soonitud lauda nii seinte kui ka saali, "elutoa" (foto 26) lae viimistlemisel. Perekonnaliikmete andmetel on seinad

pealpool paneeli olnud tapetseeritud. Eriti silmapaistev on saali kassett-lagi (foto 28). Saali ukсед, nii esikust saali (foto 26) kui ka saalist söögituppa (praegu puuduvad, sein avatud) on olnud tahveldatud lükanduksed, esikupoolne uks framuugiga. Saali siseseina taanduv osas on kamin, taimornamentne malmivalu (foto 27). Trpp teisele korrusele on sarnane "Kodu" suvila trepile (foto 29). Kõik majad on olnud lihtsalt möbleeritud; selles suvilas oli peamiselt korvmööbel, magamis- toas hele, tumeda puiduga kaunistatud mööbel (üks laudadest on näha fotol 2). Maja välisilme ja siseplaneering, suures osas ka siseviimistlus (puitpaneel) on säilinud käesoleva ajani.

Teine 20. saj. suvila on perekonnapärimuse järgi ehitatud "mõned aastad hiljem /kui 1905.a. Egoni suvila/ samale poole teed kartulipõllu ja venna /s.o. Egon Kochi/ maja vahele". Selle ehitas doktor Eghert Koch. "Mõned aastad" kõlab üsna ebamääraselt, kuid loeme tema ehitusaastateks siis vahemiku 1905-10. Kahjuks pole viimased omanikud nimetanud, kas on tegemist ka siin arh. O. Schottiga või mitte.

Kõnealune suvila on tänasesse päeva jõudnud ilmse lõunapoolse juurdeehitusega ja hilisemate ümberehitustega (eriti katuseerkerid). Kui võtta hoone algkujuks põhjapoolset osa, siis on see põhiplaanilt ristkülik (umb. 16x11 m), vähe liigendatud, massiivne. Tema esifassaadideks võib pidada peale merepoolse külje ka läänekülge, mis avaneb eelkirjeldatud Egoni suvila poole (foto 34). See on üldse liigendatum külg, erineval tasapinnal katustega. Sarnane O. Schotti projekteeritud suvilaga on välisuste trepivõre laudlõige. Esifassaadi viilu kaunistavad keskest aknast mõlemal pool tipule asetatud ruut-aken, viimast *võlet* O. Schotti maja juures ei esine. Ilmse jätkuna ehitatud (seda näitavad erikujulise otsaga

sarikad) kõrge, puine ja ilmetu umb. 15 m) pikkune lõunatiib muudab kogu hoone algset plaani ja välisilmet (foto 31). Juurdeehituse aega pole võimalik öelda.

Siseviimistluses on kasutatud 8 cm laiust profileeritud lauda seinte ja lagede juures. Üks ahjudest on dekoratiivse ehiskiviga (foto 35).

Liberty hoonestus moodustab väljaehitatud kujul nagu ringi, mida keskel läbib tee. Domineerivad neli suvilat, kõrvalehitised on kaootilise paigutusega. Praegune tihnikuks muutunud haljastus on kogu suvemõisa ilmet kindlasti tundmatuseeni muutnud. Suvemõisa maa-alal on olnud juurviljaaed, kartuli- ja rukkipõld, heinamaa. Hiljem rajati tennisplats. C. E. Koch lasi oma abikaasale (sünd. Emma Müller) parki teha künka, nn. sünnipäevamäe, kuhu paigutati laud, pink ja toolid ühisteks kohvijoomisteks.

Mere ääres oli paadisild supelmajaga. Suvemõisa omanikel oli aegade jooksul neli jahti, milledest lai ja merekindel kandis nime "Liberty".

Vana-Liberty suvilat kaitses meretuulte eest kuusehekk. On teada, et kaldaäärseid puid kärbiti et hoida vaadet merele vabana. Nagu eelpool öeldud, kogu krunt oli piiratud maakividest taraga.

6. LÕPETUSEKS

Kokkuvõtvalt Liberty omandus- ja ehituskronoloogia:

- 1771 - "Grillental" ja nn. poissmeeste maja (Clayhillside ehitatud)
- 1779 - omandas raehärra Illig
- 1781 - omandas Carl Friedrich v. Strahlborn
- 1784 - kaardil nimi "Liberty"
- 1798 - "Vana-Liberty" suvila ("Alt-Libertysche Haus")
- 1822 - Strahlborni tütre abielu kaudu Kochidele
- 1865 - "Kodu" suvila ("Danheim")
- 1905 - nn. Egoni suvila (arh. O. Schott)
- 1905-10 vahel - nn. Eberti suvila
- 1939 - Kochide perekonna lahkumine Saksamaale
- 1940-86 - pioneerilaager Rocca al Mare
- 26. dets. 1986 - maa-ala üleandmine Vabaõhumuuseumile

^x Liberty suvemõis, mille nimi on vana 200 aastat ja mis 117 aastat on olnud Kochide suguvõsa omand nende sini-valge ruudulise lipu all, - selle ala vanim suvemõis väärrib oma ajaloolise ehitussituatsiooni säilitamist, ümbritseva looduse kultiveerimist ja muuseumi territooriumi ühe osana "Rocca al Mare" nimega kõrvuti ka "Liberty" nime taasteadvustamist.

Olgu kaine arhitektuuri-ajaloolise põhjenduse kõrval ka meie mõisate ühe parima tundja Helmi Üpruse emotsionaalne hinnang: "Liberty paistis teiste suvemõisate seas silma oma erilise iluga".

- x Liberty hoonestuse kujunemine läbib kolme sajandit: 18.-20. saj. ja valdavalt on see jõudnud tänapäeva, mis on seda hinnatavam fakt, kui silmas pidada asukohta "strateegilisust". 18. saj. ^{van}esindatud baroksete joontega Trezzini näidisprojektile toetuva "Vana-Liberty" suvilaga, 19. saj. pretensioonitu, eriliste stiilitunnusteta "Kodu" suvilaga, 20. saj. algus arh. O. Schotti silmapaistva puitarhitektuuri näitega - juugendlike joontega historitsistliku nn. Egoni suvilaga ja vähem ilmeke, juurdeehituse tõttu muutunud nn. Egberti suvilaga.
- x Vabaõhumuuseum teeb õigesti, kui ta Rocca al Mare alale rajatud taluarhitektuuri ekspositsiooni kõrval kasutab Libertyt kui säilinud hoonestusega, hea asendiga ala muuseumi personali töökohana, juhtkonna asupaigana. Hoonete edaspidine konkreetne kasutus on muuseumi enda otsustada. Tahaks soovitada "Vana-Liberty" kui suvemõisa nimisuvila kindlasti säilitada ja restaureerida, leides talle kasutuskas muuseumi valduses. Eriti hoolikat suhtumist nõuab O.Schotti projekteeritud suvila kohandamine muuseumi vajadusteks. Keskhoonestatud ala pikka aega seisnud majahoidja elamu peaks valvuri majana jääma kindlasti oma kohale, hoolimata ehitise vähesast arhitektuuriväärtusest. Mõeldav võiks olla isegi esimese suvila, nn. "Grillentali" kohale, mis asus sügavamalt merre ulatuval kaldanukil, ehitada vastavate mõõtudega hoone, sümboliseerimaks Liberty algust.
- x Ja lõpuks - nii objektiivse ajaloopildi, kui balti-saksa kultuuri taasväärtustamise ajal oleks eetilise kui restaureeritud Liberty hoonetes oleks meenutatud ka koha, hoonete ja endiste omanike lugu. Samuti nagu Rocca al Mare suvemõisa

viimast säilinud maja tuleks säilitada, sidudes see näiteks tingliku pastoraadina Sutlepa kabeliga, ja meenutada ka selles Rocca al Mare kultuurihuvilisi omanikke.

Lootuses, et käesolev töö muuseumi täotajaid vajaduse korral abistab.

Johannes Sarsen

7. VIITED JA MÄRKUSED

1. TRKA f. 1338 (õieend)
2. E. Alamaa, A. Kivi, II, lk. 244-245
3. ENE 2, lk. 482
4. Eesti arhitektuuri ajalugu, lk. 44
5. Kadrioru, lk. 12
6. Eesti arhitektuuri ajalugu, lk. 304
7. Erandiks on olnud Habersti linnamõisa maa-alale rajatud suvemõisate nimed: Liberty, Ficki, Öismäe, Rocca al Mare
8. Clayhills - Tallinna vanima firma, speditioonifirma "Thomas Clayhills & Sons" (1611-1941) asutajate suguvõsa. Linnas kuulus nendele 17.-18. saj. kinnistu nr. 417 asukohaga Vene ja Uue t. vahel Bremeni torni kõrval (praegu kinnistul aadressiga Uus 19 arh. O. Schotti projekteeritud "loss" 1904.a., nn. Okasroosikese loss). Clayhillisid olid seotud 19. saj. tuntud suguvõsa Soucantonidega, kes olid Clayhillside nimelise kaubandusfirma hilisemad juhatajad mitme põlvkonna jooksul ja ühtlasi Clayhillside linna- kinnistu omanikud 19. saj.
9. LTBUA (publitseeritud H. Üpruse raamatus "Tallinn aastal 1825", Tln., 1965, lk. 26)
10. RAKA f. 854 n. 4 sü. g V 50
11. Öisneeme (Öismäe?) pered on sellel kohal elanud juba vähemalt sada aastat varemgi; seda tõendab Holmbergi kaart 1689, kus on märgitud Habersti mõis, kõrts ja praeguse Liberty - Rocca al Mare kohal mere kaldal kaks asustatud punkti (vt. Eesti arhitektuuri ajalugu, lk. 218, joon. 232)
12. Liberty (ingl. k.) - vabadus. Ilmselt on see üks Prantsuse

revolutsiooni hüüdlause kolmest taotlusest (Liberte! Egali-
te! Fraternite! - vabadus, võrdsus, vendlus!)

13. 1798.a. on Habersti mõisa rentnik olnud Heinrich Johann Strahlborn (E. Alamaa, A. Kivi, IV, lk. 266). Tema täpset sugulusastet Liberty omanikuga ei õnnestunud selgitada
14. Tallinna Magistraadi fondi nimekirjas (TRKA f. 230 n.1 sü. B.C. 40) seisab "Carl Friedrich Strahlborn bittet um Zuzeichnung seines Sommerhauses Liberty 1791". Mida see säilitusühik sisaldab, kas ainult lühidat palvekirja (millele on vastuseks Dobermanni spetsiaalne Liberty kaart 1791 - joon. 3) või midagi olulisemat, ei tea praegu öelda, kuna materjal kuulub Tallinna Linnaarhiivi sellesse osasse, mis käesoleval hetkel asub veel Saksa Liitvabariigis

Tallinna Magistraadi fondis (TRKA f. 230 n.11 sü. 687 Bc 40) on lahtine erakiri C.F. Strahlborni allkirjaga, mis kirjutaja poolt dateerimata, arhiivis on lisatud dateeringuks "ca 1800". Kiri on adresseeritud "kallile sõbrale" ja algab sõnadega "kuna ma homme ennelõunat pean Libertys mõned pakilised tööd tegema, siis ei kavatse ma homme linna tulla..." ("Da ich morgen vormittag auf Liberty einŕge dringende Arbeiten ohngehört anfertigen will, so....").

15. TTDRKA f. 4 n.1 sü. 11 l. 13
16. ЦТБИА f. 349 "Ревель" g. 1167 I (überpildistus RUPI "EE" arhiivis nr. 10276 A)
- 17) TTDRKA f. 4 n.1 sü. 364
18. Arthur Girard de Soucanton (1813-1884) - Eestis elanud prantsuse aadliperekonda kuuluv; tema isa Johann Carl S. (1785-1868) sai 1862 vene keisrilt parunitiitli - parun

Girard de Soucanton, oli pikka aega Tallinna linnapea, firma "Thomas Clayhills Sons" juhataja. Arthur G. de S. vend John G. de S. (1826-1896) rajas Kunda tsemenditehase (1872-73).

Arthur G. de S. oli Tallinna pürjermeister, varem Itaalias elanud (millest ka itaalia-lembus oma suvemõisale nime panekul). Tema poeg Etienne G. de S. (1843-1910) oli Tallinnas tuntud õigusteadlane, 1869-st Clayhillsi firma omanik, 1880-st juhataja; Hispaania konsul ja Suurbritannia asekonsul, Tallinna Börsikomitee esimees, mitmete heategevate organisatsioonide ja asutuste rajaja, suur haljastusküsimuste eestvõitleja (Tallinna Promenaadikomisjoni rajaja). Sai päranduse teel 1901 Rocca al Mare omanikuks. 1904 ehitas arh. O. Schotti projekti järgi Uuele t. (kinn. 417) "lossi". (Girardide suguvõsa kohta alusandmed vt. Stackelberg, III, lk. 105)

19. H. Üprus, lk. 59; F. von Lampe, Taaskohtumine kodumaaga. - "Kodumaa", 1986, 25. juuni
20. TTDRKA f. 4 n.1 sü. 355
21. Mõõdistatud 1988, märkusega "ametlikuks kasutamiseks" ja on muuseumi valduses
22. Eesti arhitektuuri ajalugu, lk. 304 ja vt. sama tüüpi Kose suvemõisa foto joon. 320
23. nn. Trezzini projektid; Dominico Trezzini (1670-1734) - itaallasest "tsiviil- ja militaararhitekt", üks esimesi Peeter I välisarhitekte, kes töötas Venemaal alates 1703, 1706-st Peterburis. Osales Peterburi planeerimisel,

paljude nimetamisväärsete unikaalehitiste autor, töötas välja näidisprojektid Peterburi jt. Venemaa linnade jaoks. 30 aastat tööd Venemaa uue pealinna rajamisel teeb D. T. nime lahutamatuks Peterburi arhitektuuriloost.

Esimesed T. näidisprojektid on valminud 1714, edasiarendamine 1750.a.-te lõpus, 1760.-70.-a-il koostati näidisprojektid vähemalt 200-le Venemaa linnale (sealhulgas eraldi Balti kubermangude linnadele ja eraldi Tartule). Kelpkatusealune poolkorrus kolmeaknalise erkeriga, paaritu arv aknaid-uksi (telgi) esifassaadil, fassaadi sümmeetrilisus - need on Trezzini projektide põhitunnused, vene elamuehituse praktikas esmakordne nähtus

(Обсянников, Ю., Белцкая, Е. Крашенинникова, Н., Чернозубова, Л. Эрн, И.)

24. Otto Schott - sakslasest arhitekt, kes alustas Tallinnas tegutsemist 1900.a.-il, huvitavaimeliste historitsistlike hoonete looja. Tema töödes avaldus kõige tugevamalt neostiiilse Põhja-Saksa tellisgootika ^{moju. 1902-14 ehitas ta Tallinnas} hulga telliseramuid, nii historitsistlikke: Toompuiestee 5, 24, Suur-Roosikrantsi 12, Uus 3 (nüüdne Kinomaja), Veetorni 4, Sulevimagi 10, Sakala 23 ja romantiline "loss" Uus 19 - kui ka juugendlikku: Sakala 21, Uus 20 ja 24, Kaarli pst. 3, Aia 3, Narva mnt. 48, Vene 31 jt. (K. Hallas, Arhitektid, insenerid, ehitustehnikud. - "Õhtuleht" 1987, 20.nov.).

Arh. Schotti valimist Liberty uue suvila projekteerijaks võib seletada võib-olla ka sellega, et samal ajal (1904) ehitas Rocca al Mare omanik Etienne G. De Soucanton O. Schotti projekti järgi oma tuntud "lossi" Uuel tänaval ja et O.S. oli oma stiili tõttu nõutavam arhitekt just

sakslastest tellijate seas

25. K. Hallas, lk. 41

8. KASUTATUD MATERJALID

A. ALLIKAD

Tallinna Riiklik Keskarhiiv (TRKA) -

f. 230 - Revaler Magistrat

f. 1338 - Tallinna linnamõisate komisjon

Teaduslik-Tehnilise Dokumentatsiooni Riiklik Keskarhiiv

(TTDRKA) - f. 4

Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA) - f. 854

Sõja-ajaloo Riiklik Keskarhiiv (IITBWA)

"Ребель" (1854)

Dr. Bernd Kochi (Canada) kiri ERVM-le 27.01.88. - "Die Geschichte von Liberty" (1975)

Sigrid Kochi (Saksa Liitvabariik) kiri ERVM-le 31.03.89

B. KIRJANDUS

E. Alamaa, A. Kivi. Tallinna Linna asustus- ja ehitusajaloolisi materjale seitsmes köites. 1966 = E. Alamaa, A. Kivi

Eesti arhitektuuri ajalugu. Peatoim. H. Arman. Tln., 1965. =

Eesti arhitektuuri ajalugu

Eesti Nõukogude Entsüklopeedia, kd. 2. Tln., 1970. = ENE 2

Genealogische Handbuch der baltische Ritterschaften. Teil:

Estland. III Band. Bearbeitet von O.M. v. Stackelberg. Görlitz

1931. = Stackelberg

K. Hallas. Arhitektid, insenerid, ehitustehnikud. - "Õhtuleht",
1987, 20. nov.

H. Hallas. Ratsionalistlikud tendetsid historitsismis. Mater-
jalieheduse printsiip Tallinna 19. saj. II poole arhitektuuris. -
"Ehitus ja arhitektuur", 1988, nr. 1 = K. Hallas

Kadriorg. Loss ja park. Koost. H. Tamm. Tln., 1988. = Kadriorg

F. von Lampe. Taaskohtumine kodumaaga. - "Kodumaa", 1986,
25. juuni

H. Üprus. Tallinn aastal 1825. Tln., 1965. = Tallinn 1825

H. Üprus. Rocca al Mare minevikust. - Rmt.: Suitsutare. Tln.,
1976 = H. Üprus

Белецкая, Е. Крашенинникова, Н., Чернозубова, Л., Эрн, И.

Образцовые проекты в жилой застройке русских городов
XVIII-XIX вв., М. 1961

Обсянников, Ю. Доминико Трезини. Л., 1987

9. JOONISTE NIMEKIRI

1. Tallinna läänepoolne ümbrus, 1782. (joon.-1: rohelisega "Habers", tumesinisega "Fischmaister", helesinisega "Kakkomeggi")
2. Tallinna läänepoolne ümbrus, 1784
3. "Libertyks nimetatud koha kaart", 1791
4. Tallinna ümbrus, detail, 1854
5. Liberty ja naaberkruntide plaan, 1865
6. "Mõisakese Rocca-al-Mare plaan, mis eraldatud Revali linnamõisa Habersti mõisamaast", 1873
7. Vabaõhumuuseumi kaart, detail, 1988 (kaardil märgitud numbritega: 1 - esimese suvila asukoht
2 - "Vana-Liberty" suvila
3 - majapidaja maja
4 - "Kodu" suvila
5 - sulaste maja
6 - nn. Egoni maja
7) - nn. Egberti maja)
8. Vana-Liberty suvila, plaan ja lõige
9. End. majahoidja elamu, põhiplaan ja lõige
10. Kodu ("Daheim") suvila põhiplaan
11. Nn. Egoni maja, põhiplaan, lõiked
12. Nn. Egberti maja, I korruse põhiplaan
13. Sulastemaja, põhiplaan ja lõige

10. FOTODE NIMEKIRI

1. Vaade "Vana-Liberty" suvila merepoolsele küljele läänest (veranda trepp). Vasakul esimese suvemaja nn. poissmeeste maja maapoolne ots. N-34267/1
2. Kolm venda Kochid 1905.a. ehitatud Egoni suvila idaseina ääres; vasakult: Egon Koch (panga direktor), Edgar Koch (jurist), Egbert Koch (doktor), N-34276/2
Fotod: 2. ümberpildistus P. Säre, mai 1989. Originaalid Saksa Liitvabariigis, ümberpildistuse saatnud muuseumile pr. Sigrid Koch 1989.a märtsis. Pildistamise täpne aeg teadmata, arvatavasti umb. 1910
3. Üldvaade Vana-Liberty suvilale lõunast. N-34277/1
4. Suvila lõunapoolne (maapoolne) külg. N-34277/2
5. Lõunapoolne hilisem juurdeehitus. N-34277/3
6. Läänepoolne otsasein. N-34277/4
7. Veranda läänepoolne ots (vrdl. fotoga nr. 1). N-34278/1
8. Põhjapoolne (merepoolne) külg. N-34278/2
9. Vaade kirdest (linnapoolsele otsale). N-34278/3
10. Veranda varikatuse samba ülaosa konsooliga. N-34278/4
11. Vana-Liberty suvila lõunakülje vastas asuv kelder. N-34279/1
12. End. majahoidja elamu, üldvaade idast. N-34279/2
13. Eelmise maapoolne ots. N-34279/3
14. Eelmise merepoolne ots. N-34279/4
15. "Kodu" suvila esivaade (maapoolne külg). N-34280/1
16. Vaade esiküljele kagust. N-34280/2
17. Saali kamin. N-34280/3
18. Merepoolse toa ahi. N-34280/4

10. FOTODE NIMEKIRI

1. Vaade "Vana-Liberty" suvila merepoolsele küljele läänest (veranda trepp). Vasakul esimese suvemaja nn. poismeeste maja maapoolne ots. N-34267/1.
- 1A Vaade esimese suvemaja lääneküljele. N-34267/1A.
2. Kolm venda Kochid 1905.a. ehitatud Egoni suvila idaseina ääres; Vasakult Egon Koch (panga direktor), Edgar Koch (jurist), Egbert Koch (doktor). N-34276/2.
Fotod: 2. ümberpildistus P.Säre, mai 1989. Originaalid Saksa LV-s, ümberpildistuse saanud muuseumile pr. Sigrid Koch 1989.a. mäetsis. Pildistamise täpne aeg teadmata, arvatavasti umb. 1910.
3. Üldvaade "Vana-Liberty" suvilale lõunast. N-34277/1.
4. Suvila lõunapoolne (maapoolne) külg. N-34277/2.
5. Lõunapoolne hilisem juurdeehitus. N-34277/3.
6. Läänepoolne otsasein. N-34277/4.
7. Veranda läänepoolne ots (vrdl. fotoga nr.1). N-34278/1.
8. Põhjapoolne (merepoolne) külg. N-34278/2.
9. Vaade kirdest (linna poolsele otsale). N-34278/3.
10. Veranda varikatuse samba ülaosa konsooliga. N-34278/4.
11. Vana-Liberty suvila lõunakülje vastas asuv kelder. N-34279/1.
12. End. majahoidja elamu, üldvaade idast. N-34279/2.
13. Eelmise maapoolne ots. N-34279/3.
14. Eelmise merepoolne ots. N-34279/4.
15. "Kodu" suvila esivaade (maapoolne) külg. N-34280/1.
16. Vaade esiküljele kagust. N-34280/2.
17. Saali kamin. N-34280/3.
18. Merepoolne toa ahi. N-34280/4.

19. Maapoolse toa ahi.N-34281/1
20. Trepp II korrusele.N-34281/2
21. Nn. Egoni suvila, vaade idast.N-34281/3
22. Esifassaad (põhjakülg).N.34281/4
23. Vaade edelast köögipoolse sissepääsuga.N-34282/1
24. Läänesein.N-34282/2
25. Vaade loodest esifassaadile.N-34282/3
26. Vaade saali kaminaseinale.N-34282/4
27. Kamin.N-34283/1
28. Saali lagi.N-34283/2
29. Esikutrepp II korrusele.N-34283/3
30. Nn. Egberti suvila esifassaad (põhjakülg).N-34283/4
31. Idasein.N-34284/1
32. Lõunapoolne ots.N-34284/2
33. Vaade edelast.N-34284/3
34. Läänekülg, osaliselt.N-34284/4
35. Saali (plaanil nr. 2) ahju ehiskivi
36. Saali uste käepidemed
37. Sulastemaja, Egoni maja poolne külg

Fotod: P. Säre, mai 1989;

35-36: J. Rõõmus, juuni 1989.

37

Dr. Bernd Koch
238 Argyle Ave
Ottawa, K2P 1B9
C A N A D A

Eesti Riiklik Vabaohnmuseum
Vabaohnmuseumi Tee 14

TALLINN, ENSV

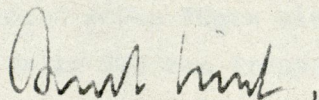
Soviet Union

Ottawa, den 27. Januar 1988

Sehr geehrter Herr!

Im vorigen Sommer haben Sie meine Mutter, Frau Sigrid Koch aus Deutschland, in Rocca al Mare kennengelernt und Sie um Informationen ueber die Geschichte der Haeuser in Rocca al Mare gebeten. Meine Mutter hat mich nun gebeten, Ihnen das gewuenschte Material zuzuschicken. Da ich aber keine genaue Adresse habe, und meinerseits eben aus zeitlichen Gruenden nicht zum Redigieren komme, erlaube ich mir, Ihnen zunaechst vorlaeufig eine unredigierte Erinnerung meines Vaters ueber diese Haeuser in Rocca al Mare (frueher genannt "Liberty", wie noch heute an einer Inschrift am aeltesten Haus "Liberty 1798" zu sehn) zuzuschicken. Ueber die Einrichtung kann ich nicht viel mehr sagen. Das zweite Haus links war mit Korbmoebeln ausgestattet. Ueberall waren Modelle von Segelyachten zu sehn. Falls ich Ihnen mehr, auch Bilder schicken kann, lassen Sie es mich bitte wissen. Falls Sie kein Deutsch sprechen, kann ich ebensogut in Englisch schreiben, oder durch meinen Onkel Arno Koch ins Estnische uebersetzen lassen. Mein eigenes Estnisch ist leider nicht gut genug, obwohl ich gelegentlich Stunden nehme.

Mit freundlichen Gruessen, Ihr

Bernd Koch

Am lebendigsten ist mir die Geschichte unsres Liberty, jenes uns allen so sehr ans Herz gewachsenen Landstückes westlich von Reval:

Im Jahre 1771 pachteten zehn Junggesellen (darunter je ein Strahlborn, Nottbeck, Girard, Witte, Gebauer) vom Essemäggischen Bauern das "Grillental" und ein von den Brüdern Clayhills erbautes zweistöckiges Holzhaus (⌈ zwei Zimmer) am Südwestufer der Ziegelskoppelschen Bucht, etwa sechs Werst (~~ca. 9 km~~) von Reval entfernt. ⌋
Die Pacht betrug drei Tonnen Roggen im Jahr. Verabredungsgemäss sollte jeder der Junggesellen, falls er heiratete, seinen Anteil am gemeinsamen Besitz entschädigungslos verlieren. Die Inventarliste dieser Gruppe enthielt neben zahlreichen, meist dutzendweise vorhandenen Bier-, Tee- und Schnapsgläsern ~~hief~~ einen Tee- und ~~Pen HA~~ Punschessel, Zuckerdosen, ein Bett, eine Fahnenstange und ein Gall (Boot). ~~Feinen~~

Nach acht Jahren hatten sieben der zehn Junggesellen aber geheiratet, und die drei Verbliebenen fühlten sich ausserstande, die Pacht zu bezahlen. Sie verkauften das Grillental an einen Ratsherrn Illig, der es aber bereits nach drei Jahren (1781) an Karl Friedrich von Strahlborn, den Bruder eines der Junggesellen, weiterverkaufte. Dieser vererbte es dann seiner Lieblingstochter Caroline Elisabeth (1799-1871), die 1822 den Ratsherrn Alexander Gustav Koch (1795-1867) heiratete.

Im Jahre 1798 wurde das sogenannte Alt-Libertysche Haus, etwa 50 Schritt landeinwärts vom Junggesellenhaus, gebaut. Es war ein fester, zweistöckiger Balkenbau mit einem grossen Aufenthaltsraum, in dem englische Stahlstiche mit zweiarmigen Empire-Wandleuchtern hingen, drei Zimmern und einer Schaffrei, und im oberen Stockwerk mit zwei Schlafzimmern für die Töchter und einem Trockenboden. Ein späterer Anbau fügte eine Küche und ein Leutezimmer an. An der dem Meer zugewandten Seite führten Treppen von zwei Seiten zu einem Absatz, der in eine grosse, offene Veranda überging. Dicht an dieser Treppe stand eine sehr alte Eiche. Gegen die Seewinde schützte eine Tannenhecke. Bevor mein Vater sein eigenes Haus erbaute, verbrachten wir Kinder (Erik und ich) die Sommerwochen oft in diesem alten Haus. Das Rauschen der Tannen und das Plätschern der Meereswellen bildeten den beglückenden Hintergrund unsrer Kindertage.

In den folgenden Jahren wurde der Grundbesitz wesentlich (auf ca. 45000 qm) vergrössert, der Park angelegt, die Halle, ein etwa 10 mal 12 m grosser ⌈, halboffener Bau hinter dem Eiskeller, und ein kleiner offener Pavillon (im Park neben dem späteren Tenniesplatz) errichtet. Nördlich des Zufahrtsweges befanden sich Pferde-

stall, Waschküche, "Hauskerl"-Wohnung und ein Brunnen, neben dem später ein Gemüsegarten angelegt wurde.

Zwischen Haus und Gemüsegarten befand sich ein Aussichtspunkt "Ahrensburg", und einige hundert Schritte südlich davon die sogenannte "Batterie", wo der Fernblick durch Kappen der uferständigen Bäume freigehalten wurde. Auf dieser Batterie sollen anfangs Kanonen gestanden haben, von denen bei feierlichen Anlässen Böllerschüsse ausgelöst wurden. An der Südecke des Besitzes bildete ein weisser Turm das weit- hin sichtbare Symbol Libertys, auf dem an Feiertagen die blauweiss gewürfelte Kochsche Fahne gehisst wurde.

Einen besonders nachhaltigen Eindruck hinterliess es, als Zar Nikolai I. einen Ausflug nach Liberty unternahm und auf dem Heuschlag am Pavillon lagerte, um den schönen Blick auf das Meer und das dahinterliegende Reval zu geniessen.

Das ganze Grundstück wurde von einem Zaun aus Findlingssteinen umgrenzt, die von einigen hundert Gliedern der russischen Garnison, mit deren Chef Alexander Gustav befreundet war, zusammengeschleppt und geschichtet wurden.

Etwa 1865 erbaute Alexander Gustav (nordwestlich) angrenzend (auf einem ca. 10000 qm grossen Grundstück) das Sommerhaus "Daheim" für seine Töchter (Polly) Eberhard und (Dine) Koch. Nach seinem Tode in Liberty 1867 (Lungenentzündung) zog sein Sohn Carl Eduard (1829-1884) ins "Alte Haus" (später bewohnt von dessen Töchtern Ebba und Evi), und Eberhards mit Grosstante Dine zogen nach "Daheim". Von deren Erbin Wally Eberhard kaufte mein Vater (Egon, 1870-1943) das Haus und übergab es mir 1930. "Daheim" wurde danach gründlich umgebaut. Im oberen Stockwerk behielt Tante Wally ihr Zimmer und ein Raum wurde für meinen Vater als sogenannter "Wochenendraum" ausgebaut. Die grosse Veranda erhielt einen neuen Eingang von vorne. In diesem Hause habe ich bis 1939 herrliche Sommermonate verbracht.

Da Emma Koch geb. Müller den Wunsch geäussert hatte, in ihrem Park auch einen "Berg" zu haben, liess der Grossvater eines Tages zur Überraschung eine Anhöhe aufwerfen, auf der eine Bank, Tisch und Stühle standen, und die Möglichkeit zu gemeinsamen Kaffeemahlzeiten geboten war, den "Geburtstagsberg".

Im Jahre 1905 erbaute mein Vater links von der Strasse, auf dem ehemaligen Roggenfeld, gegenüber von Schuppen und Knechtswohnung, sein Haus (Architekt Otto Schott). Einige Jahre später baute mein Onkel, Dr. med. Egbert Koch, an derselben Strassen-seite ostwärts, zwischen Kartoffelacker und dem Haus des Bruders, ein Sommerhaus mit einem kleinen Holzschuppen.

Alexander Koch verliess als letztweilige Verfügung genaue Bestimmungen: Liberty dürfe nicht veräussert werden sondern müsse immer einem männlichen Nachkommen, nach der Wahl des Erblässers, übergeben werden. Die Lebenshaltung solle einfach gehalten werden, jeglicher Luxus vermieden, und Fremden, soweit sie sich nicht anstössig betrogen, der Zutritt zum Park mit seinen Aussichtspunkten nicht verwehrt werden. (Als meine Eltern 1967 Liberty besuchten, bezogen sie sich auf dies Testament und wurden freundlich aufgenommen -Anm. Bernd Koch).

Alexander Koch hinterliess auch eine sehr wertvolle Bibliothek (historische und juristische Baltica, und französische Klassiker aus dem Besitz seiner französischen Mutter Caroline Markus). Diese sollte ungeteilt jeweils dem ältesten Sohn vererbt werden. 1939 übernahm ich bei der Umsiedlung von Onkel Edgard die zwölf oder vierzehn Kisten mit Büchern, die auf dem Boden des Russtrassenhauses standen. Von Posen aus wurden 1944 Bilder und die halbe Bibliothek nach Dresden (Fa. Rapidus) verlagert. In der Folge gingen beide Hälften verloren. Nur die drei Chroniken Russow, Kelch und Arndt blieben erhalten (sie waren in einem Koffer zu Salzmanns nach Bockenem im Harz geschickt worden) und befinden sich in meinem Besitz.

Der Sommer in Liberty spielte sich für uns Kinder vorwiegend am- und im Wasser ab. Der Bootssteg trug an seinem Ende ein Badehäuschen und diente als Anlegeplatz für die Ruderboote. Etwa zweihundert Meter seewärts ankerten die Seegelboote: erst eine offene, sehr seefeste und breite "Liberty", dann die "Dot", eine neun Meter lange, gedeckte Yacht mit 72 qm Seegelfläche, nach dem Kriege die "Inge" und als letztes die Olympiajolle "Aha", die mein Vater uns zu Weihnachten geschenkt hatte.

Während der Kriegsjahre war das Seegeln in Liberty durch Verordnungen der russischen Kriegshafenverwaltung erheblich eingeschränkt worden. Auf der gegenüberliegenden Seite der Ziegelskoppelschen Bucht erstanden drei russische Werften. Bei Nömie liegende Geschütze schossen über unsre Köpfe hinweg auf schwimmende Ziele im Meer.

CARTE
DES EMIRNS DE REVEL
*En d'après par C. de Tschakowsky Capitaine de Marine
l'an 1782.*

Tallinna lähima ümbruse kaart. 1782. SARKA.

Joon. 1. HM

№ 2
Апрель 1787
Судебная карта...

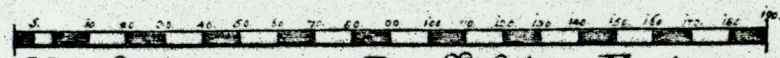
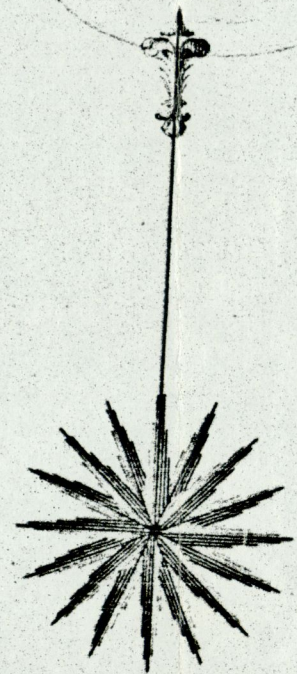
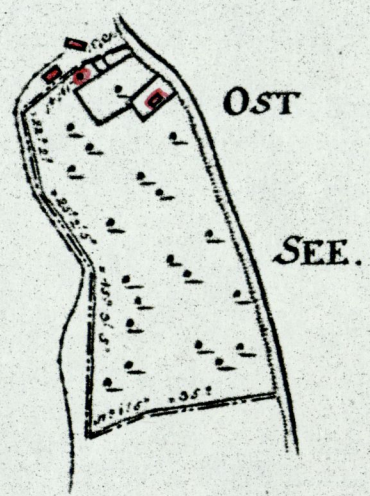
Юон. 2.

43
1792 13

prod. in N. W. G. d. 25. Sept. 1791.

16

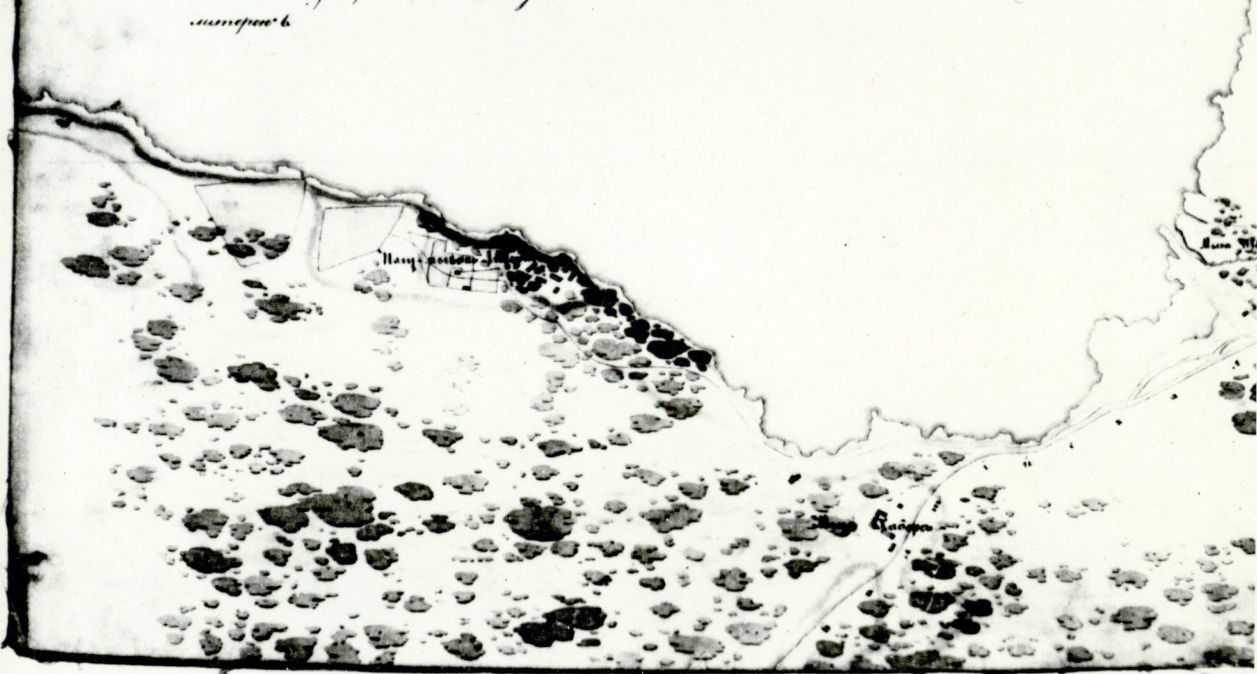
Charte
 von dem Platze Libertij genannt,
 so wie selbiger von mir aufgenommen,
 in diese Charte gebracht und zu
 416. □ Faden berechnet wor.
 den ist. Reval den 16ten
 September 1791.
 J. J. Dobermann
 Gouvernements. Revisor

Maastab von 200. Russischen Faden.

Joan. 3.

41. *Примеч. Видъ города Таллина съ моря у Св. Николая
 и Св. Петра и Павла. Видъ на море и на
 городъ, видны на море Св. Николая
 и Св. Петра и Павла. Видъ на море
 и на городъ. Видны на море Св. Николая
 и Св. Петра и Павла. Видъ на море
 и на городъ.*

Tallinna vaade, 1854. a.

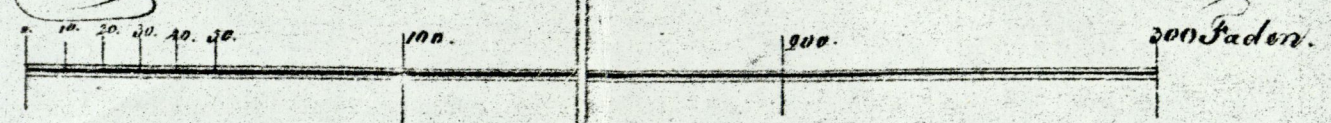
Joan. 4.

Der auf vorstehender Chart mit ^{den} A, angezeigte, mit ^{dem} Namen besetzte, ständige
 Heideboden enthält 2000 Faden
 B, ^{den} 2000
 C, ^{den} mit Heideboden besetzt 1620

Pore an Höhe

Die Karte ist mit feineren Linien
 und besetzten Punkten ist, das, was die Karte
 Revue d. 20. September 1855. F. Johnson
 North - Kommando

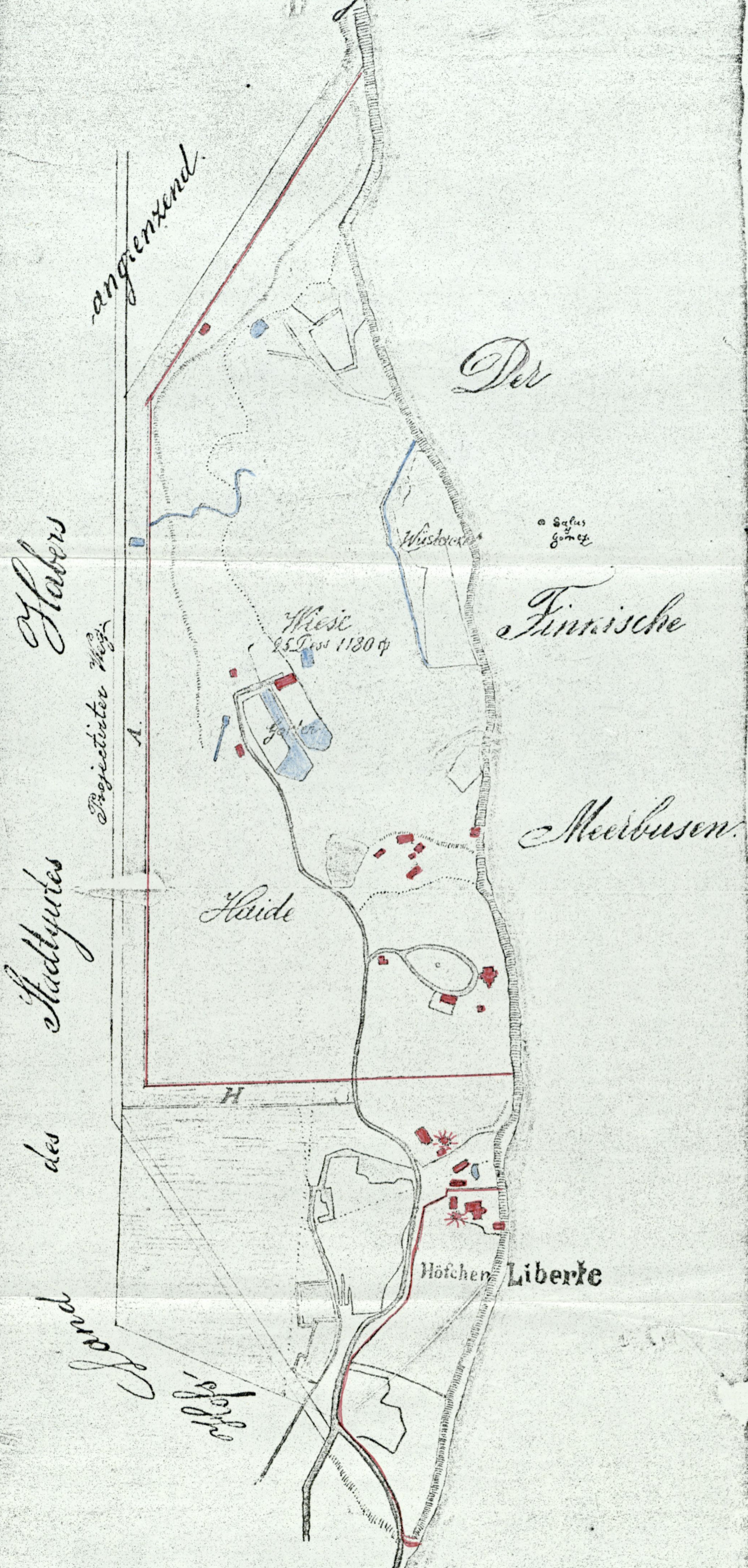

Joan. 5.

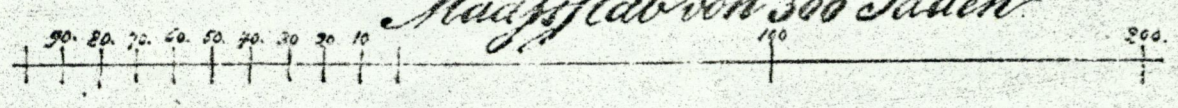
1873

Plan

von dem Hofchen Procca-al-mare
Abgetheilt vom Hoflande des Revolschen
Stadtgutes Habers.

Maassstab von 300 Faden.

Speziell vermessen im Jahre
1873 vom Revolschen Hauptvermesser
F. Frenk

Das Hofchen Procca-al-mare
auffall. .... 25 Dess 1180 q
Viel zu ansehnliche Wälder
mita Beschgnh aufget - 2 - 1610 -
Summe 28² Dess 390 q
= 67590 q.

Joon. 6. 75

C

mand
lepp
15
0.40
12
0.12

mand
lepp
15
0.35
10
0.10

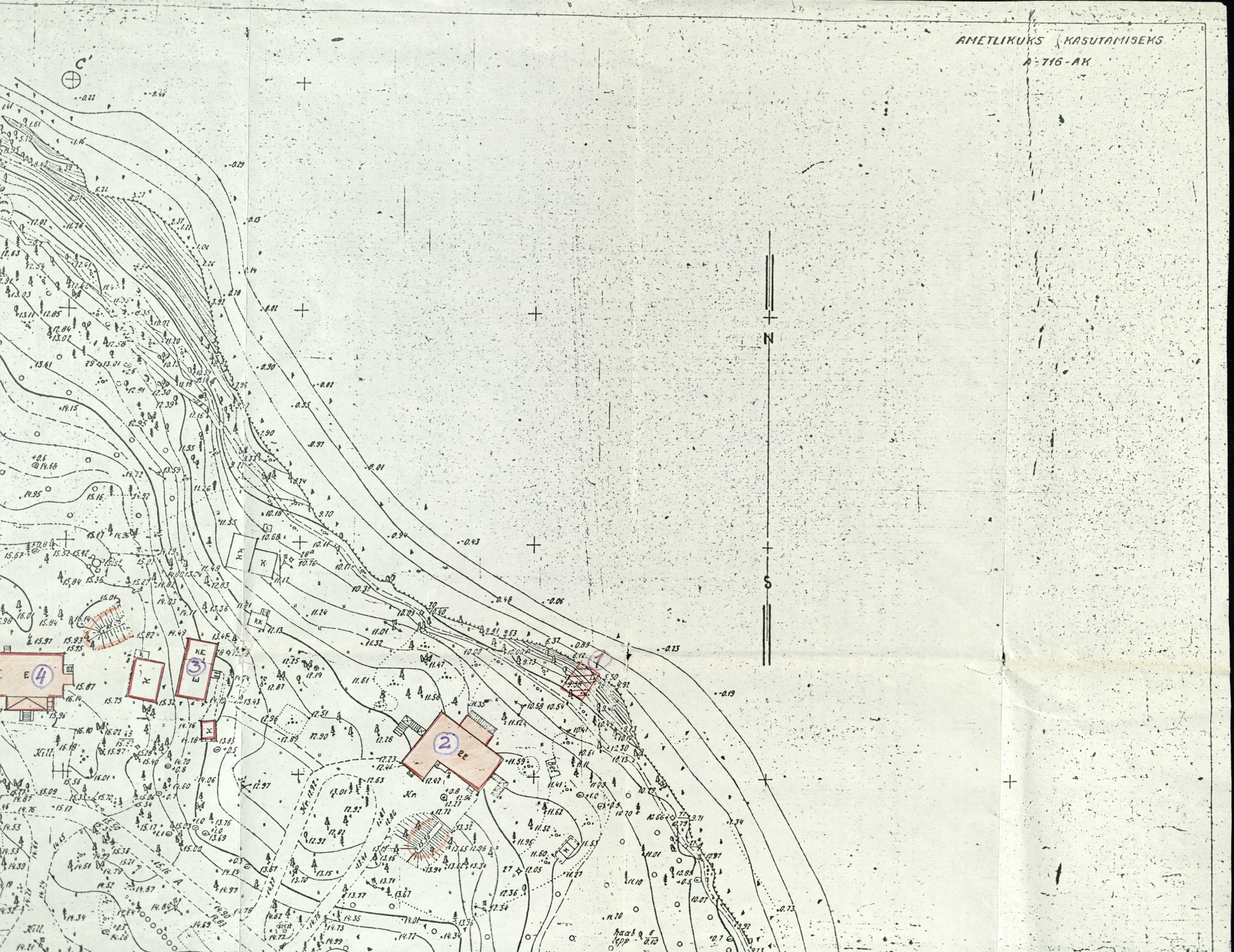
mand
tamn
15
0.30

E 4

3

2

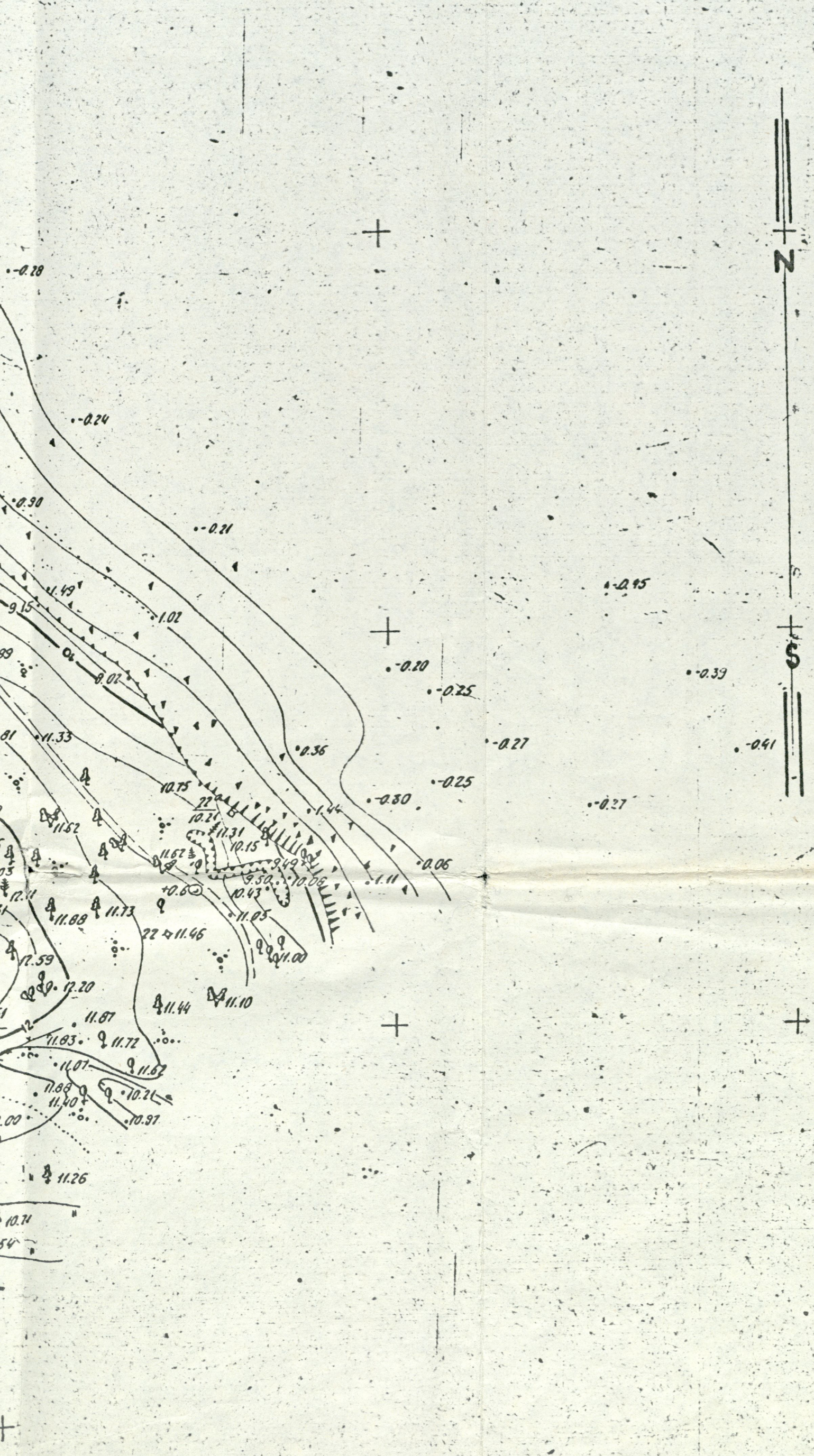
1

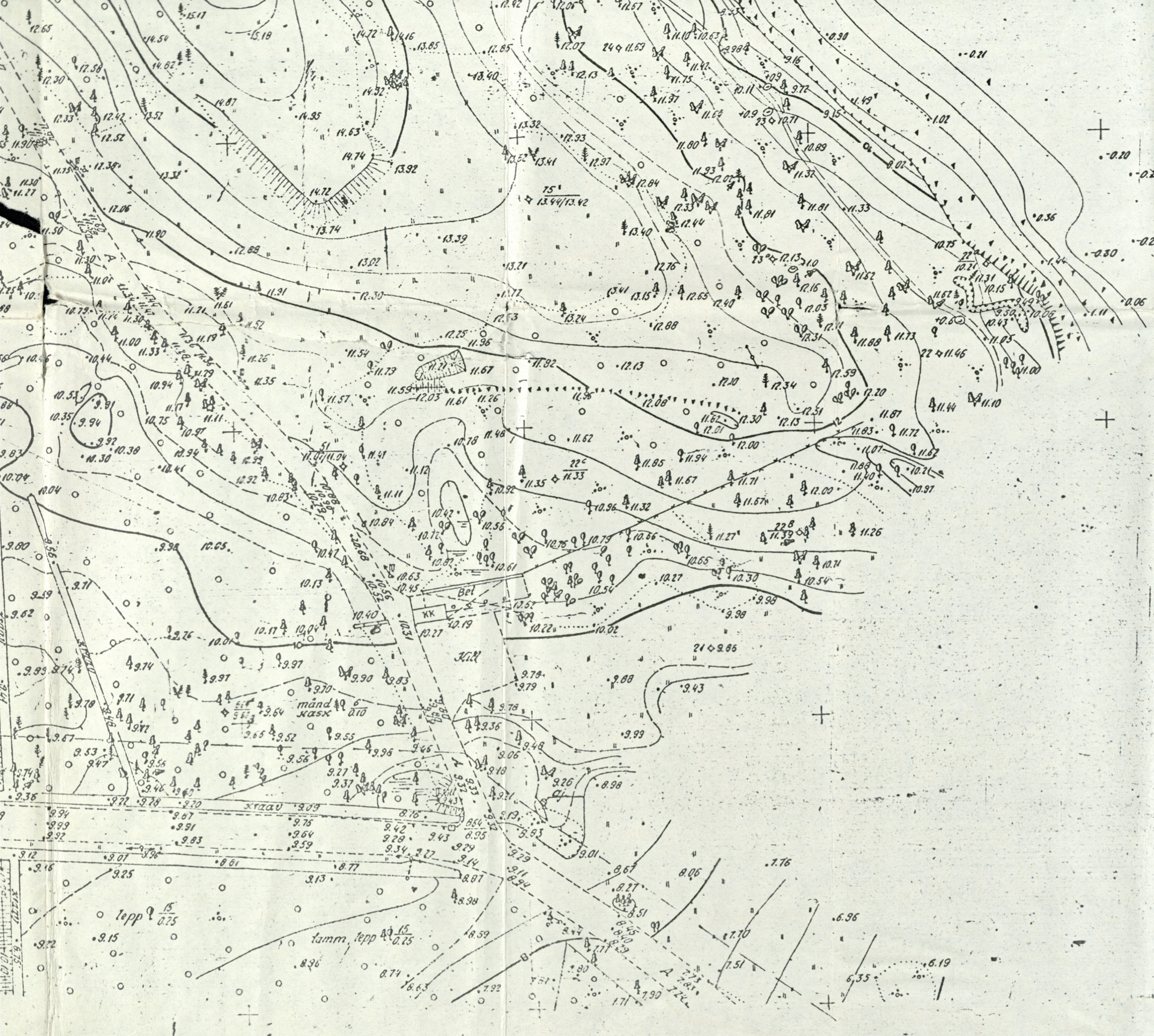

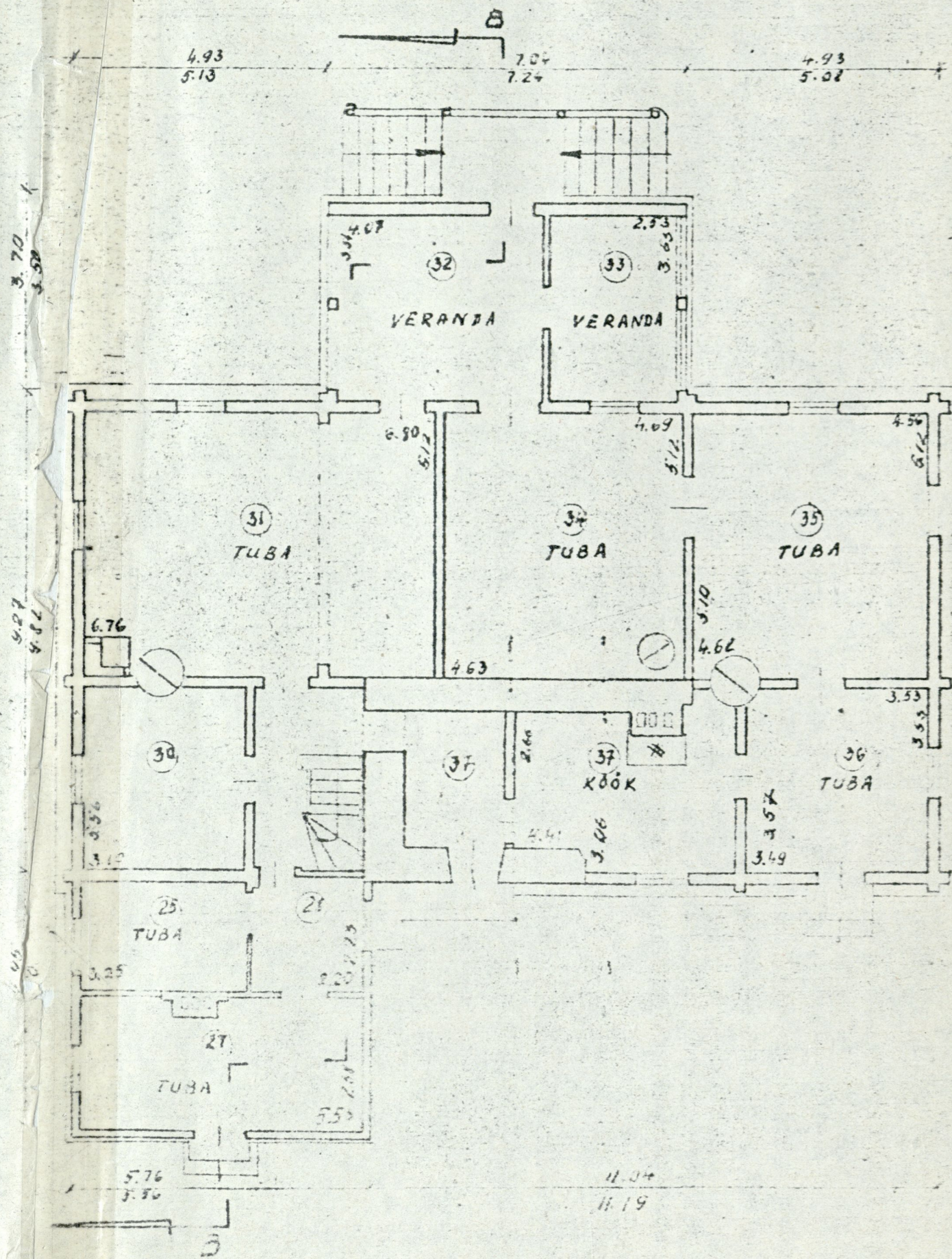
Joon 7.

A-776-AK

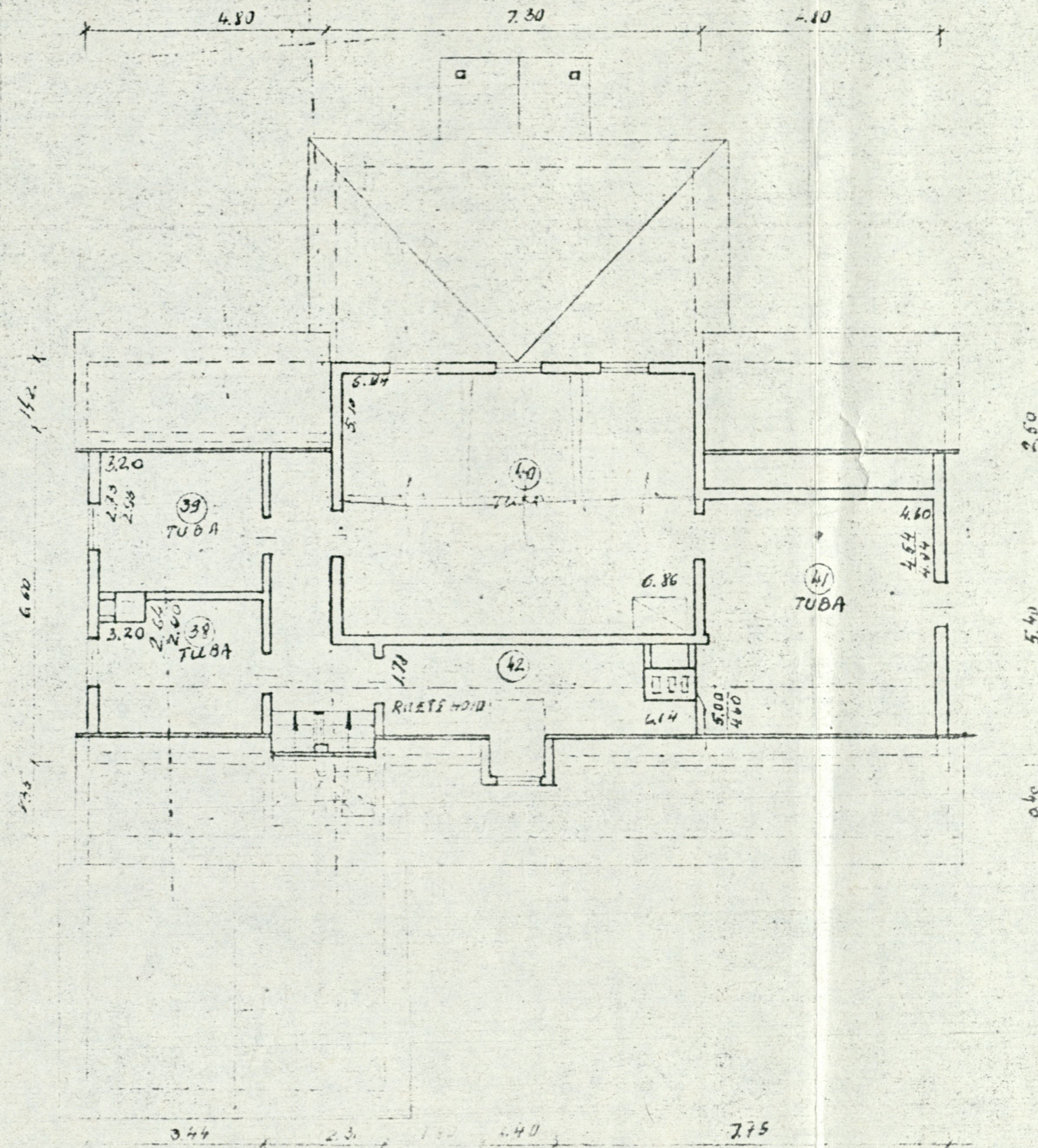
44

LIBERTY

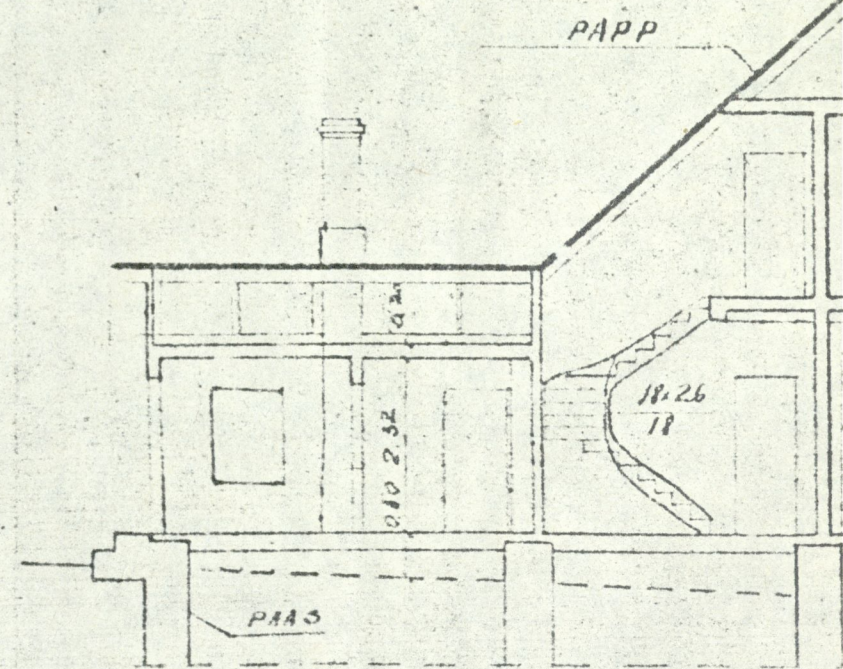
ESIMENE KORRUS

KATUSEKORRUS

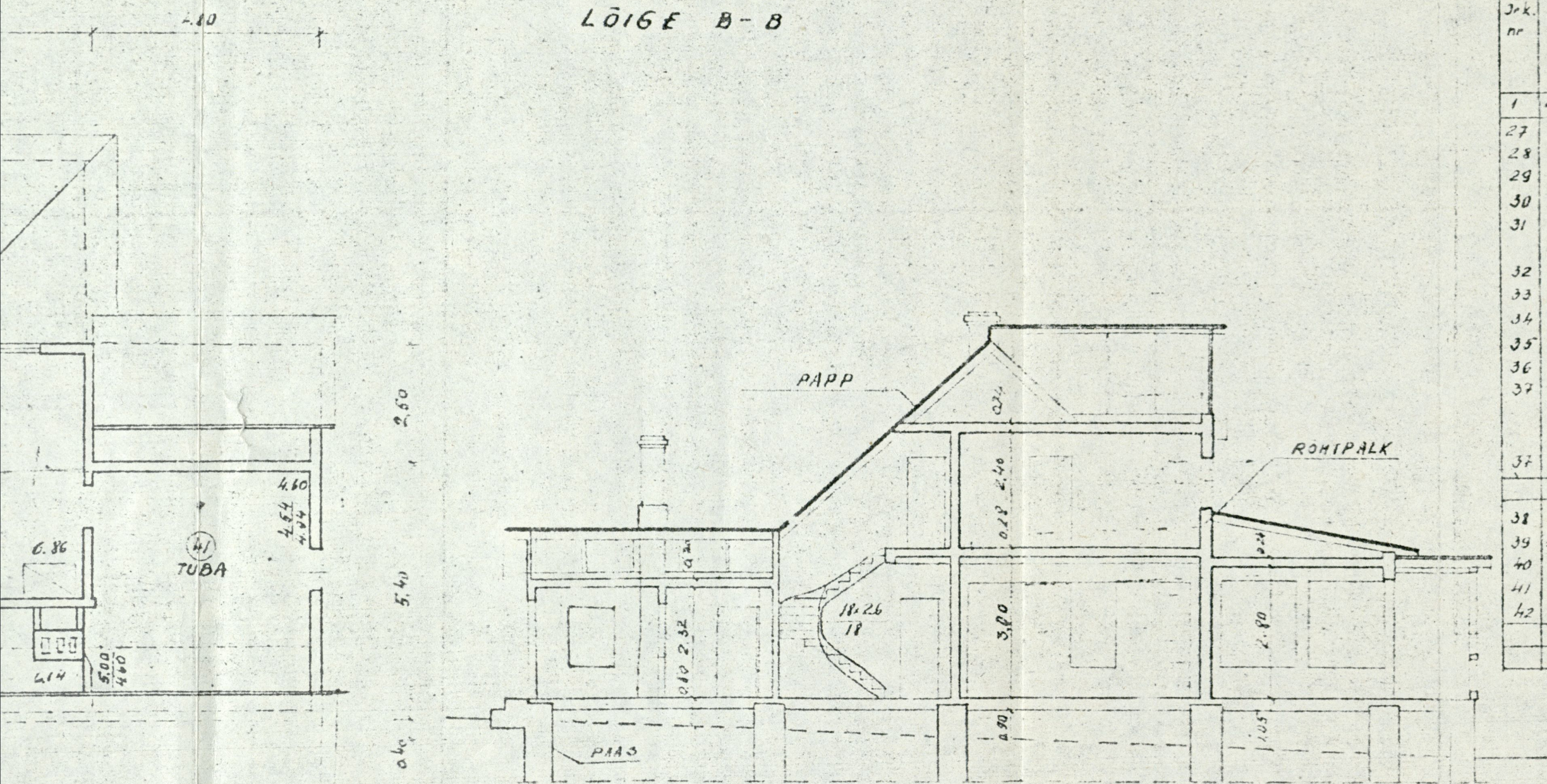

LÖIGE B-B

RUUMIDE EKSPLIKATSIOON

LÕIGE B-B

Jrk. nr	RUUMI NIMETUS	PINNA KORRUTISAVALDIS	PIND m ²			
			ELAMIS	MITTE ELAMIS	KABULIK	
1	2	3	4	5	6	7
27	TUBA	$5.53 \times 2.58 - 0.41 \times 0.84 - 0.20 \times 0.04 = 2$				13.9
28	VAHERUUM	$2.20 \times 2.23 - 0.27 \times 0.15$				4.9
29	TUBA	3.25×2.12				6.9
30	--	$3.56 \times 3.10 - \frac{1}{3} \times 0.19 \times 0.66$	11.0			11.0
31	--	$(6.80 + 6.76) : 2 \times 5.12 - 0.25 \times 0.20 - 0.22 \times 0.20 - 0.74 \times 0.85 - 0.42^2 : 2 - 0.24 \times 0.07$	33.7			33.7
32	VERANDA	4.07×3.54				14.4
33	--	2.53×2.63				6.7
34	TUBA	$(4.63 + 4.60) : 2 \times 5.12 - 0.30^2 : 4$	23.6			23.6
35	--	$(4.62 + 4.56) : 2 \times (5.12 + 5.10) : 2 - \frac{1}{3} \times 0.32 \times 0.81$	23.3			23.3
36	--	$(3.53 + 3.49) : 2 \times (3.53 + 3.57) : 2 - 0.38 \times 0.2 - \frac{1}{3} \times 0.47 \times 0.06$	12.4			12.4
37	KÜÜK	$3.06 \times 4.41 - 0.98 \times 0.45 - 0.56 \times 1.03 - 1.44 \times 0.40 + 0.13 \times 0.14 : 2 + 1.10 \times 0.16 + 0.42 \times 0.90 - 0.42 \times 0.60 : 2 - \frac{1}{3} \times 0.70 \times 0.09$				12.3
37	EŠIK	2.72×1.90				5.2
ESIMENE KÜRRUS KOKKU			104.0			170.5
38	TUBA	$2.64 \times 3.20 - 0.45 \times 0.84$				8.1
39	--	3.20×2.73				8.7
40	--	$(6.94 + 6.86) : 2 \times 5.10 - 1.20 \times 0.80$	34.2			34.2
41	--	$4.60 \times (4.60 + 4.54) : 2 - 0.10 \times 0.22 + (1.30 + 0.90) : 2 \times 0.17$				21.2
42	RÜETEHOID	$1.78 \times 6.14 - 1.0 \times 0.98 + 1.08 \times 0.76$				10.7
KATUSEKÜRRUS KOKKU			34.2			82.9
HOONE N ^o 2 KOKKU			138.2			253.4

Joon. 8.

KG TALLINNA PUIDUTÖÖTLEMISKOMBINAAT

Tallinn
Rocca Al Mare
Tel. N° 1

LIBERTY
Moja N° 2 plaan

10-0-255

48

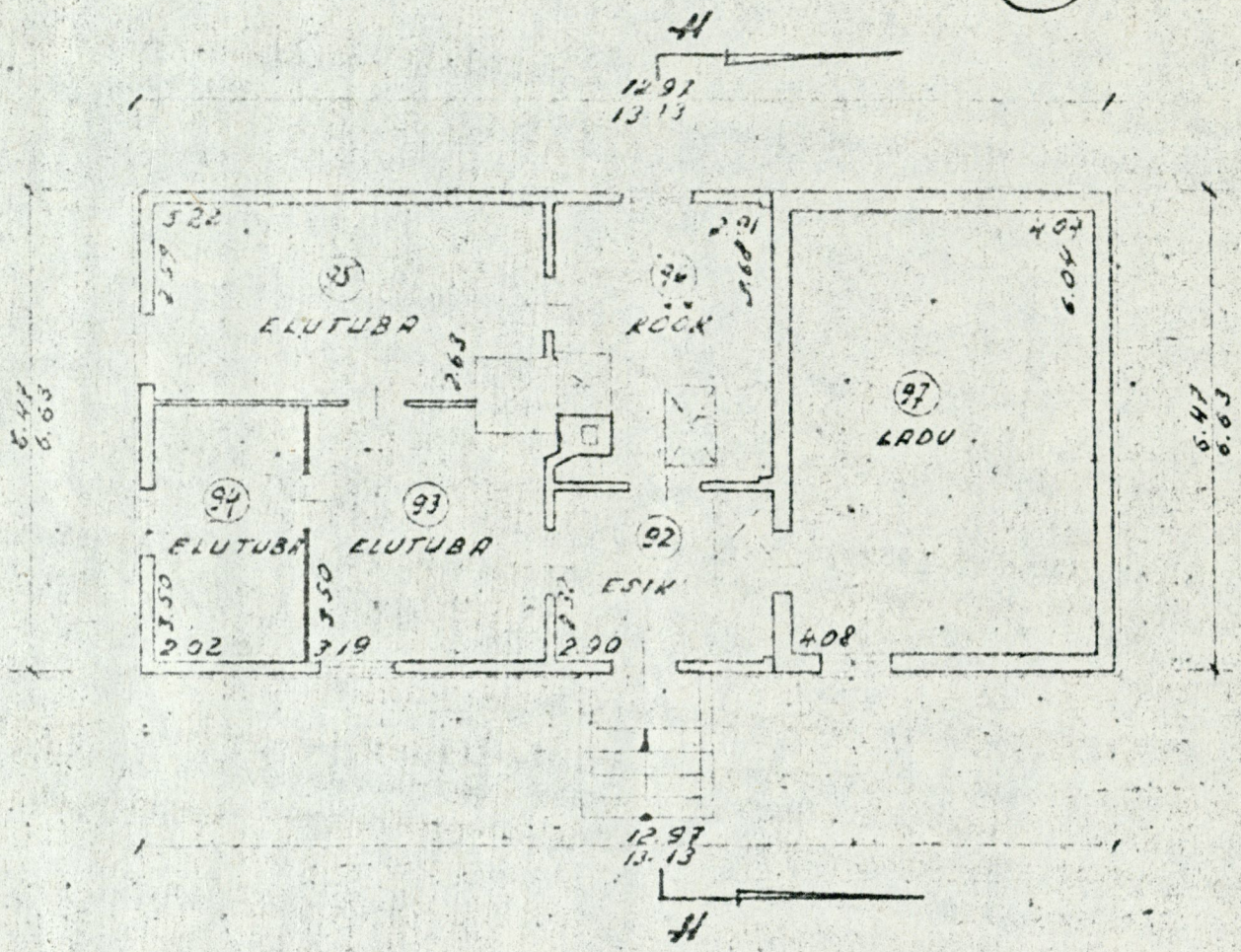
275

6

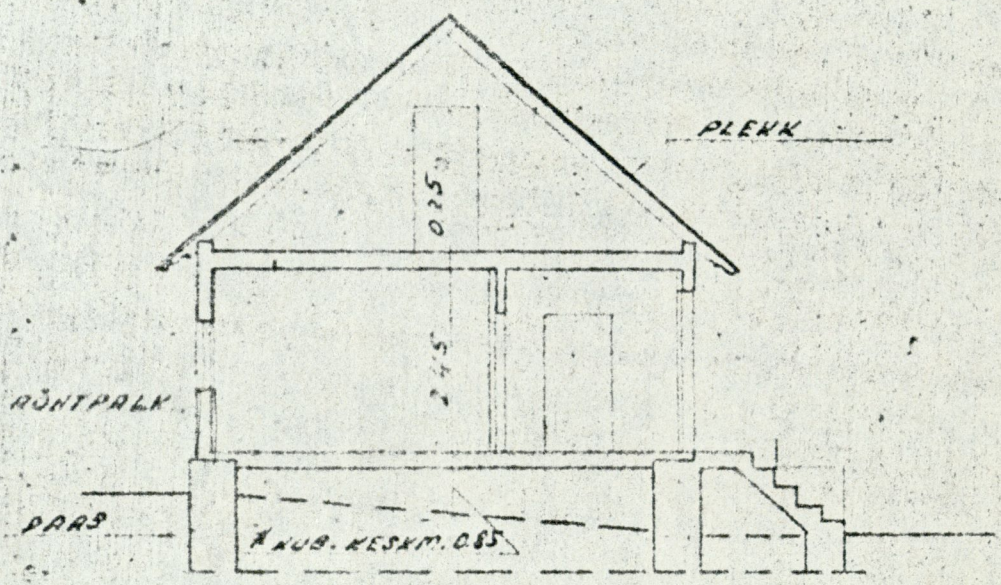
ESIMENE KÕRRAUS

6

2

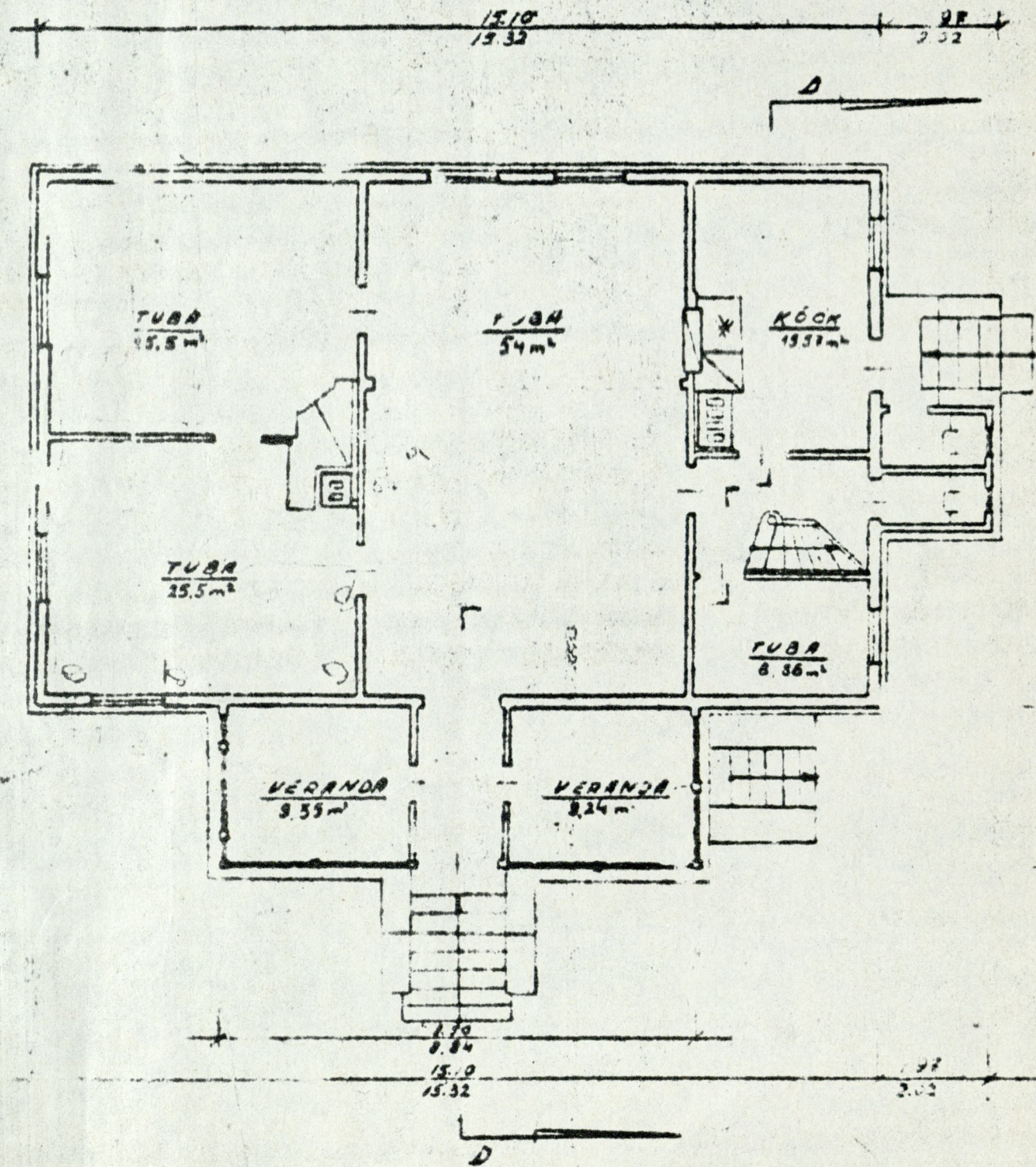
LÕIGE H-H

Joon. 9.

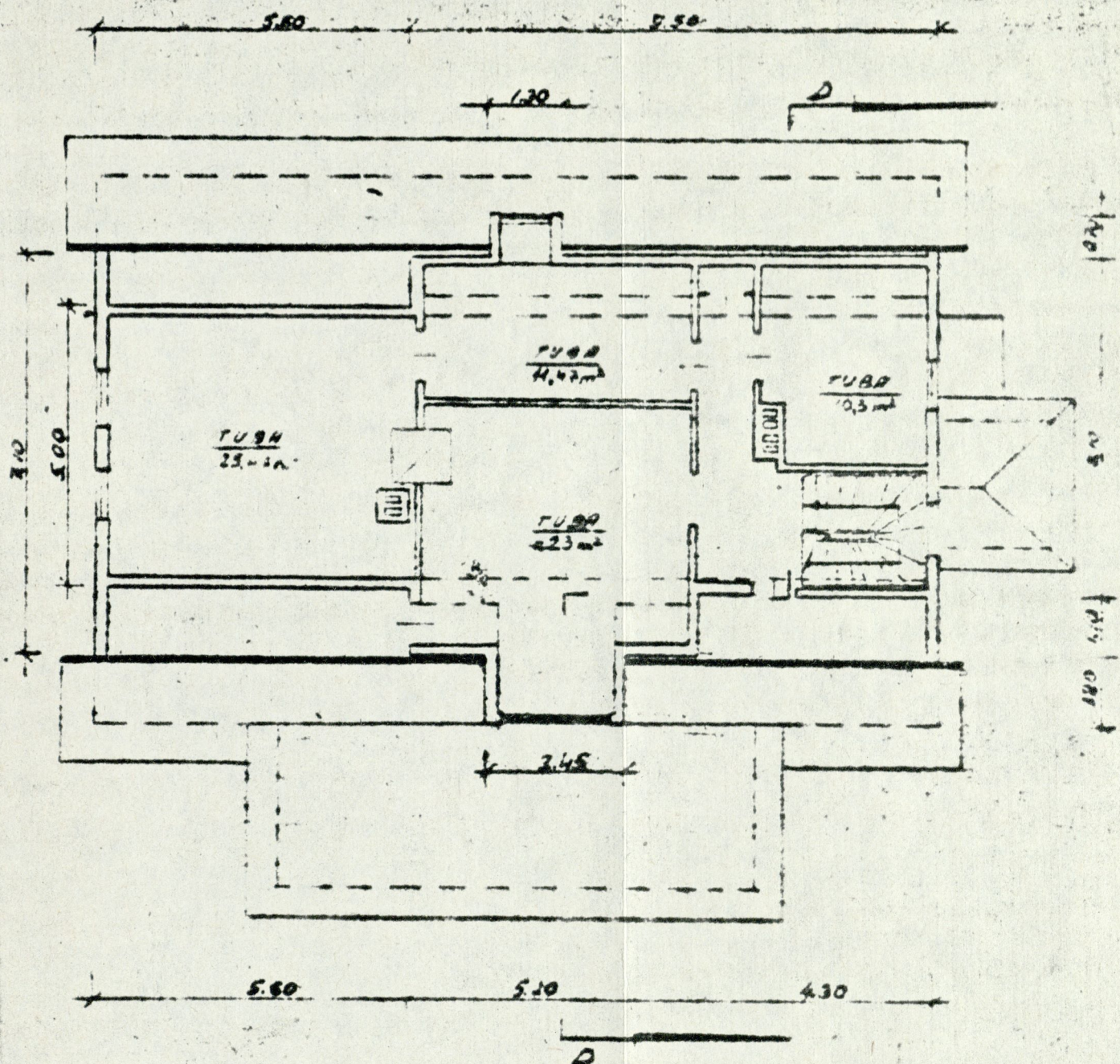
ESIMENE KORRUS

KATUSEKORRUS

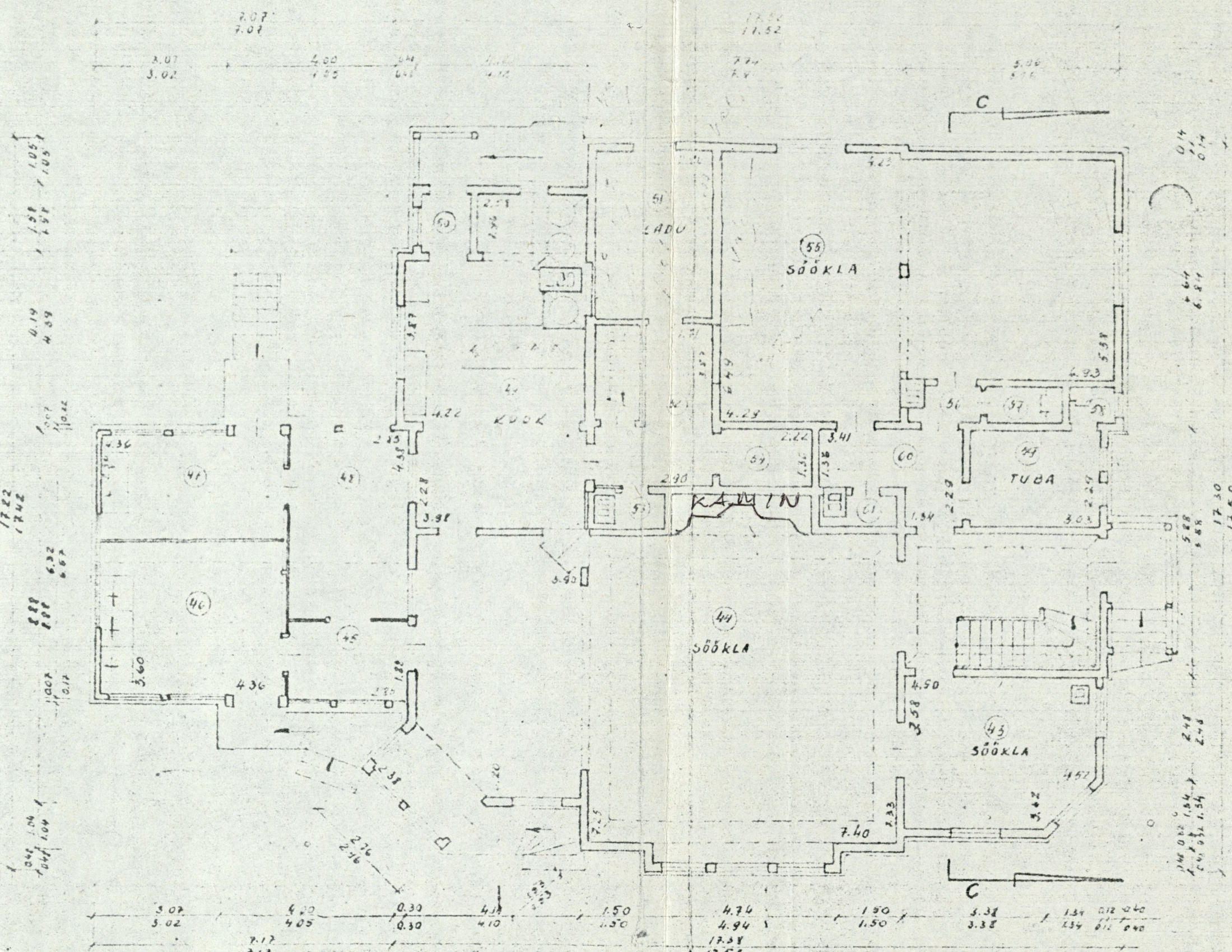
Loheline Savila

①

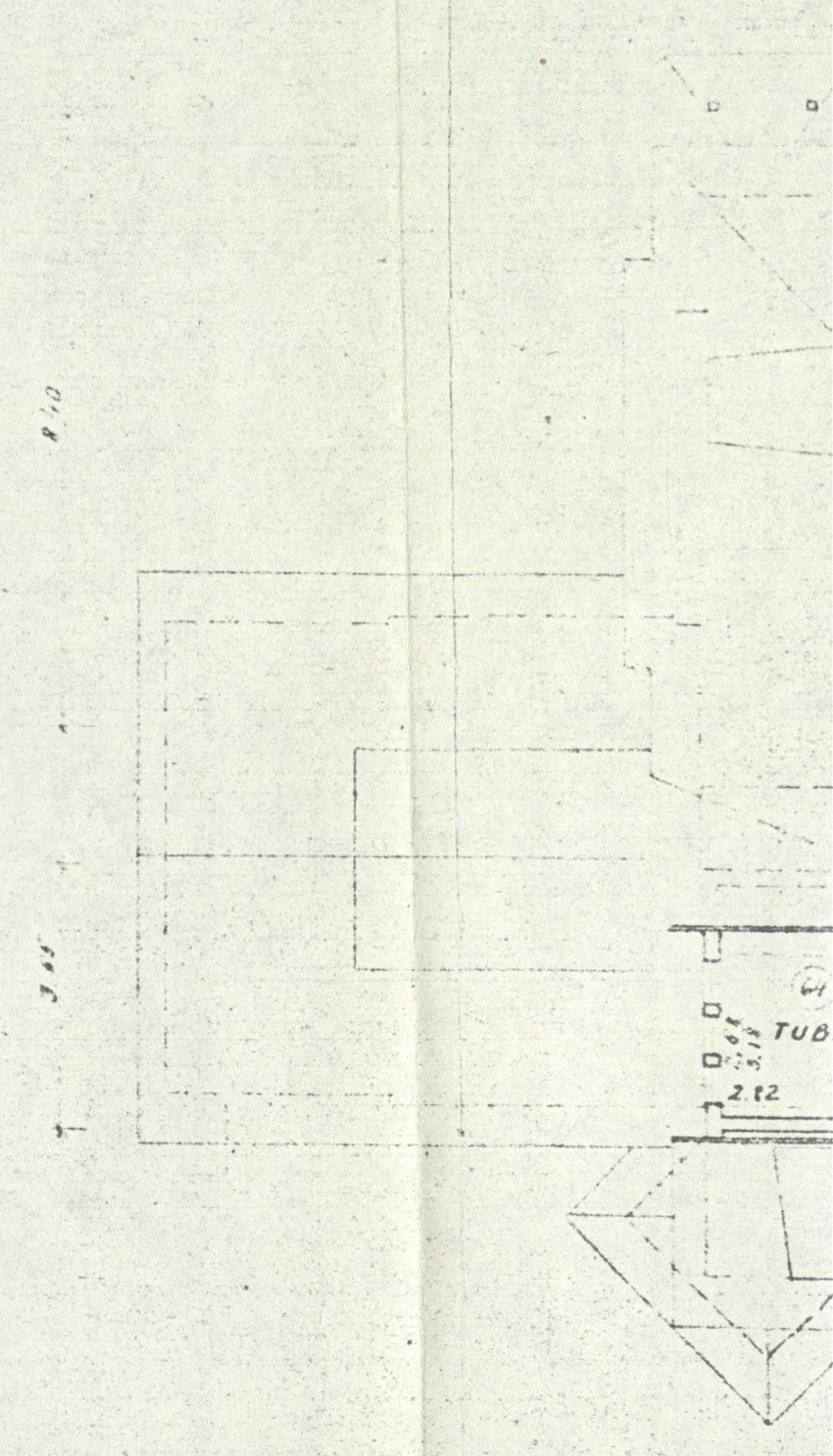

KOKKU 225,7 M²
 Joon. 10.

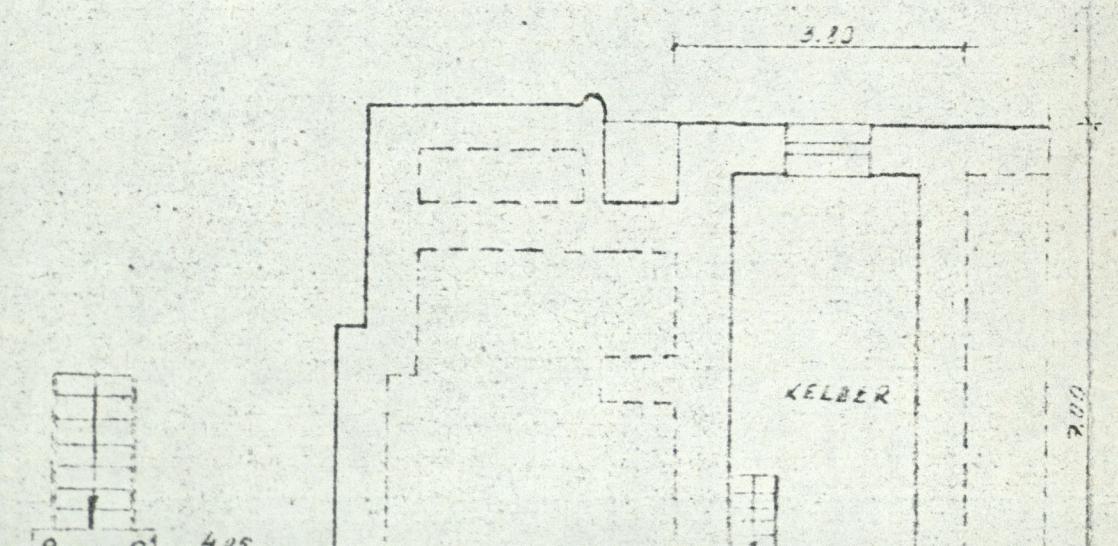
1. Korrus

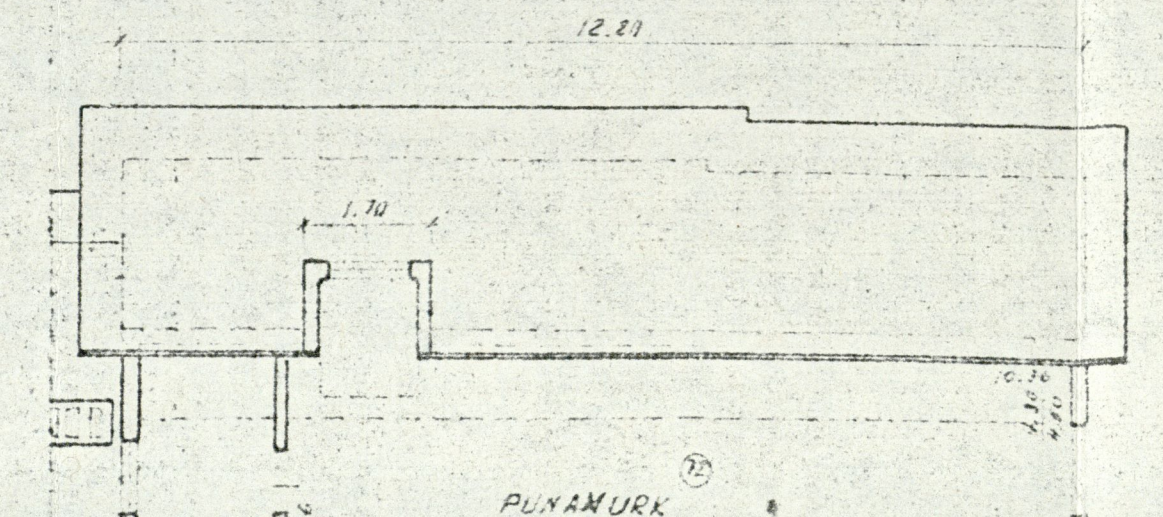
2. Korrus

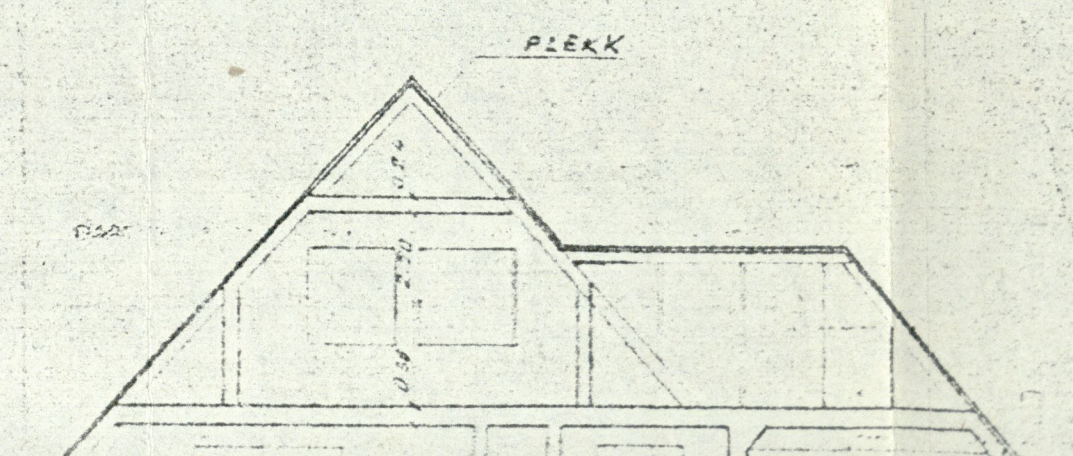
Keldrikorrus

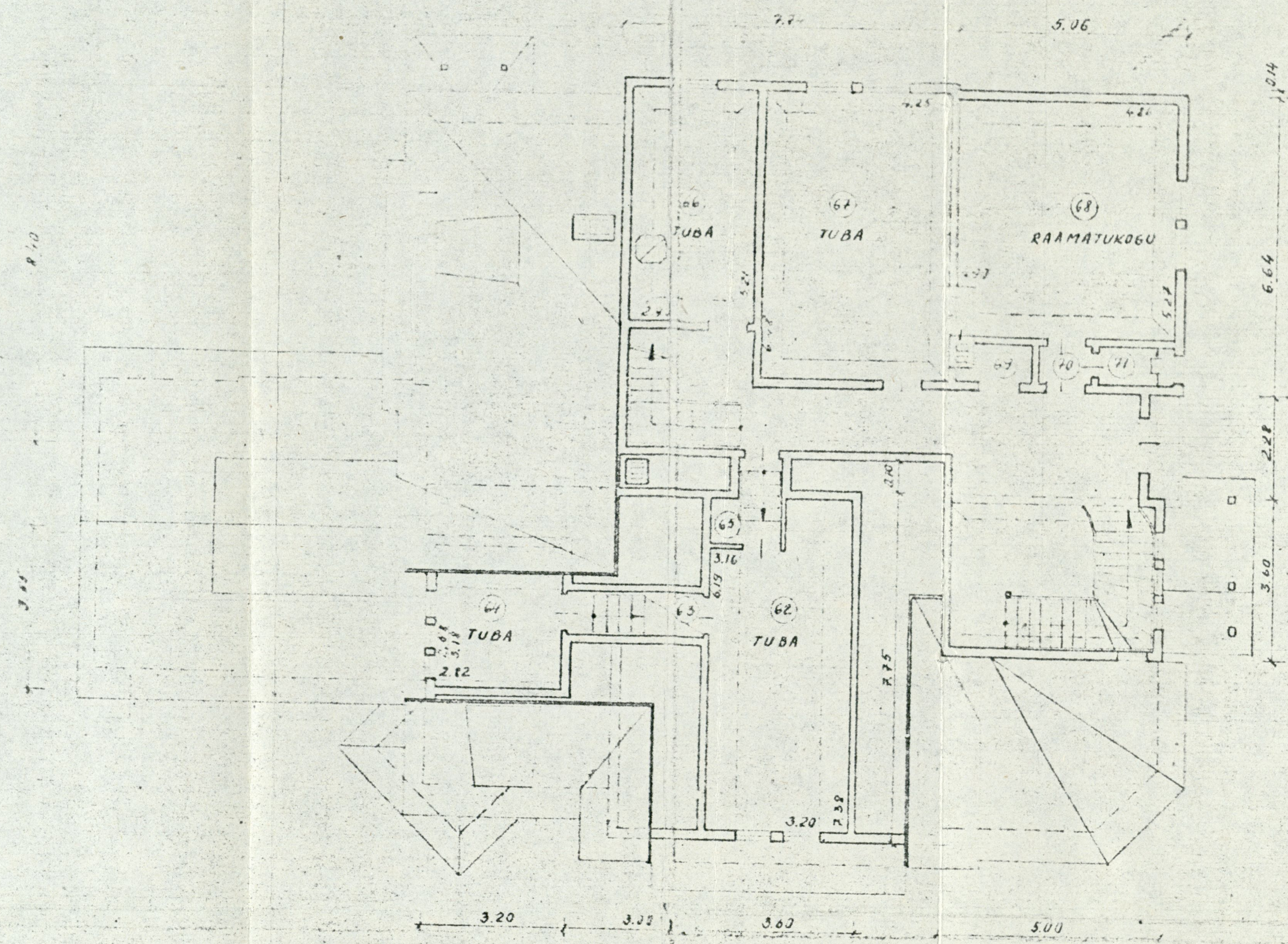

Ülemine katusekorrus

Lõige C-C

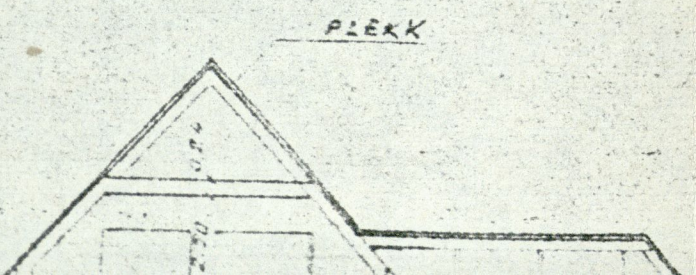

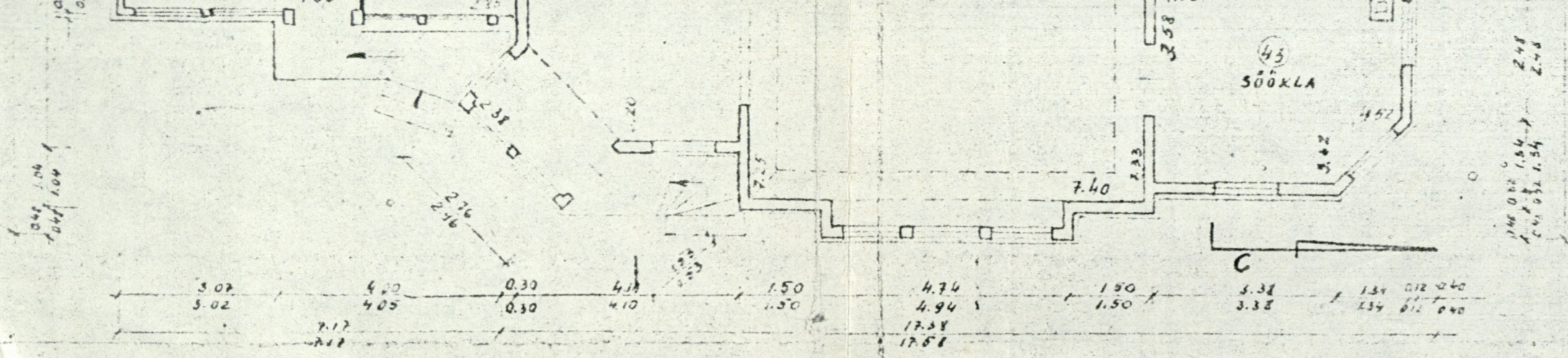

RUUMI EKSPLIKATSIOON

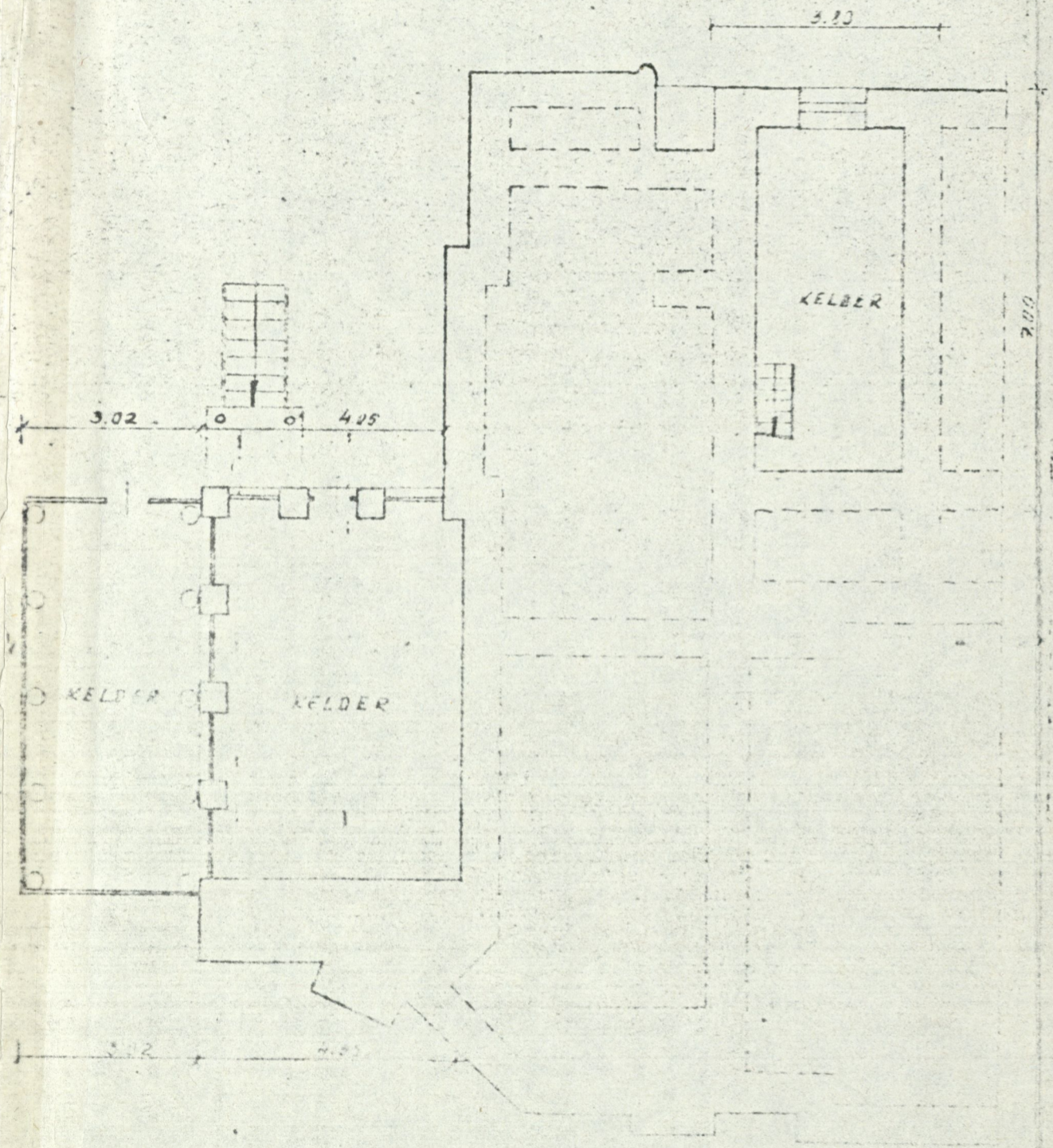
Rk nr	RUUMI NIMETUS	PINNA	KORRUTISVAALDIS	PIND m ²			MÄRKUSI
				ELAMIS	MITTE ELAMIS	ABALUK	
43	SÖÖKLA	(4.50 + 4.52) · 2 + 2.40 + (4.52 + 3.30) · 2 +					
44	---	(1.22 + 1.18) · 2 - 0.40 × 0.40		15.4	15.4		
45	VAHERUUM	(7.25 + 7.33) · 2 + 3.30 + 4.41 × 0.48 + 3.41 × 0.54 -		84.9	84.3		
46	PESEMISR	2.85 × 1.88				5.7	ROOUSTAMISE SEINAD
47	TÄLPUDE EREK	4.36 × 3.60 - 0.05 × 0.05 × 2		15.7	15.7		
48	---	4.31 × 2.50		10.9	10.9		
49	KÜEK	2.85 × 4.38		12.5	12.5		
50	ESIK	2.28 × 3.98 + 3.46 × 2.14 + 4.22 × 3.87 - 0.08 × 0.10 +		29.7	29.7		
51	LADU	+ 2.58 × 1.60 - 0.50 × 0.55				1.6	
52	VAHERUUM	1.17 × 1.40		11.6	11.6		
53	---	2.90 × 4.00				8.3	
54	---	1.71 × 3.87 + 1.19 × 1.25					

LÕIGE C-C

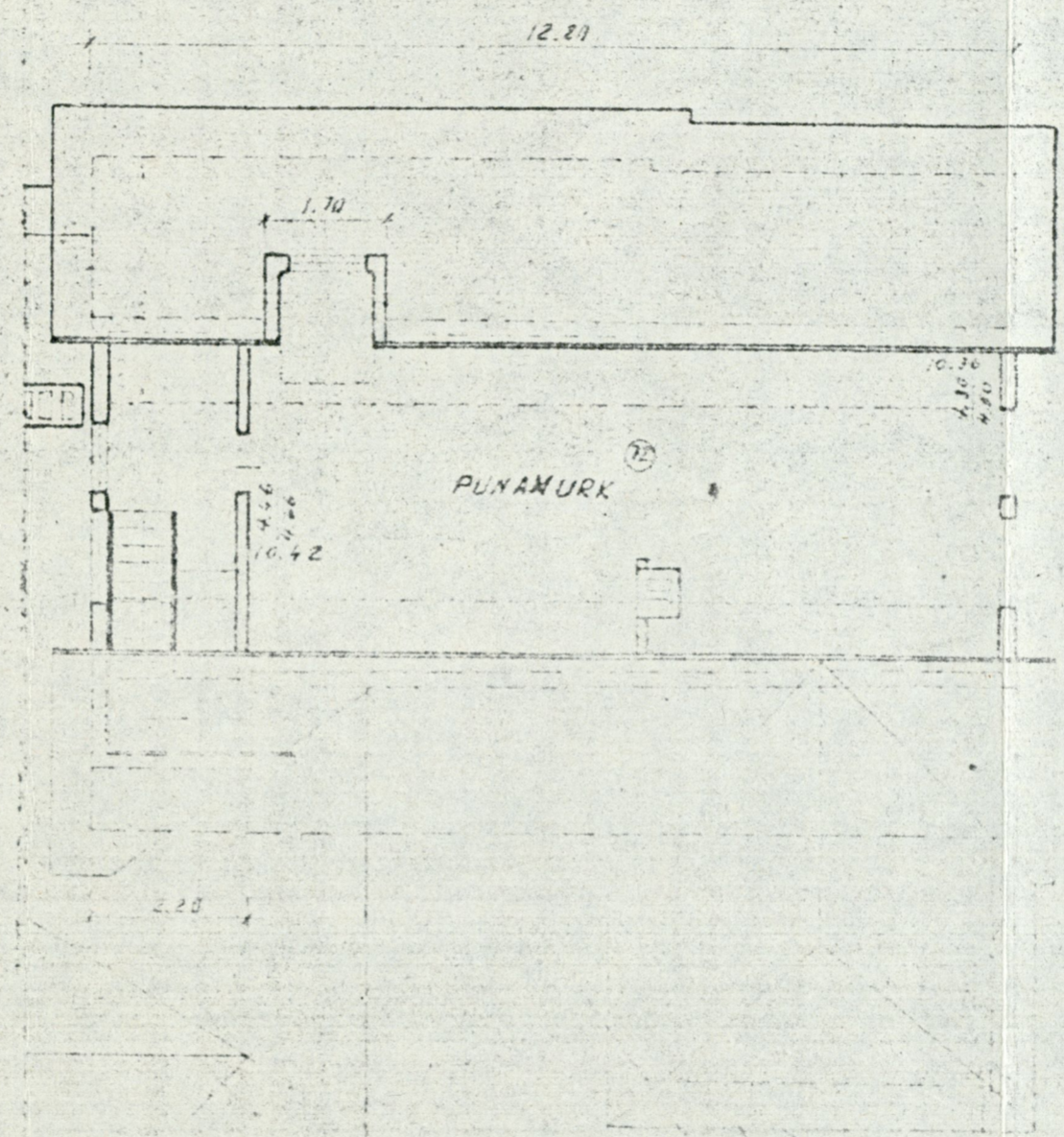

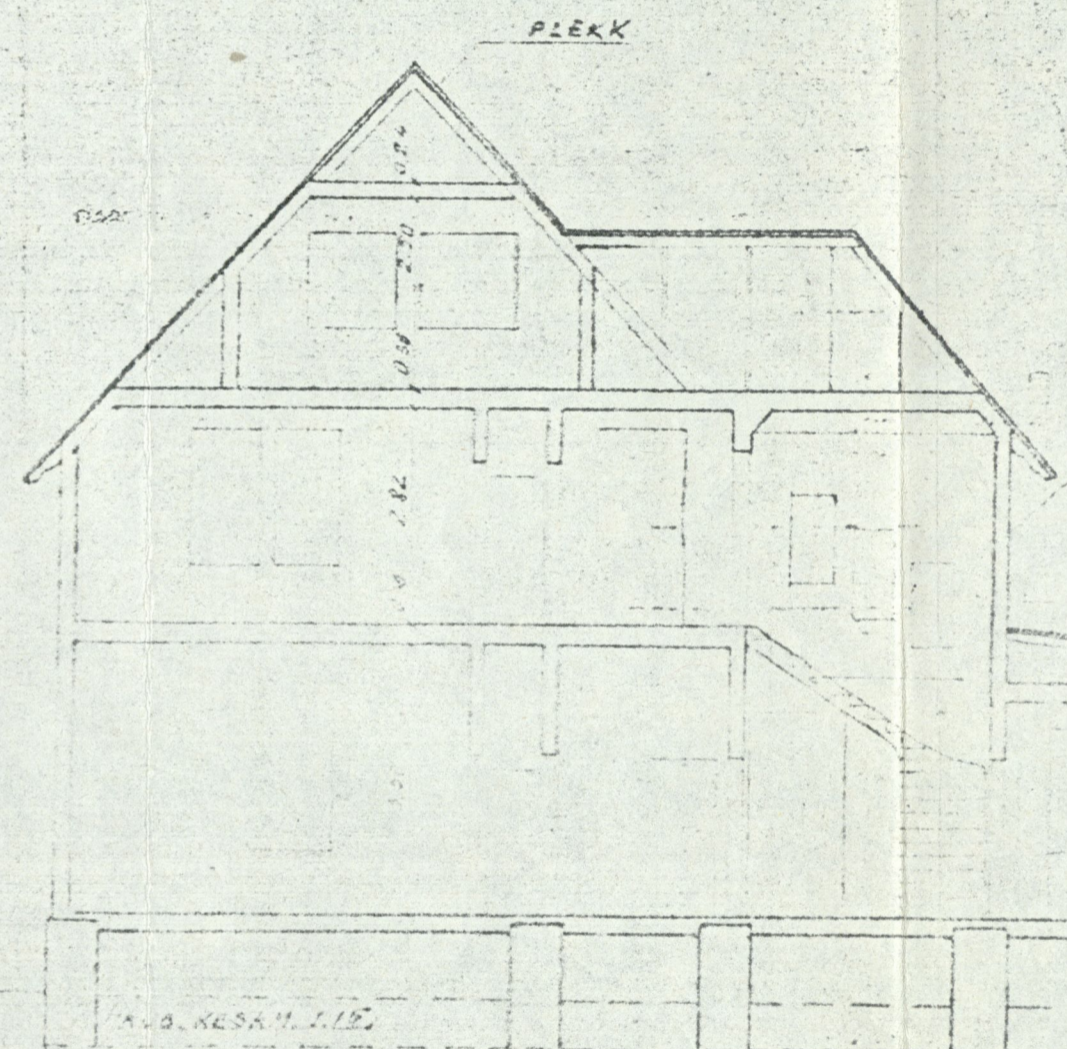
KELDRIKORRUS

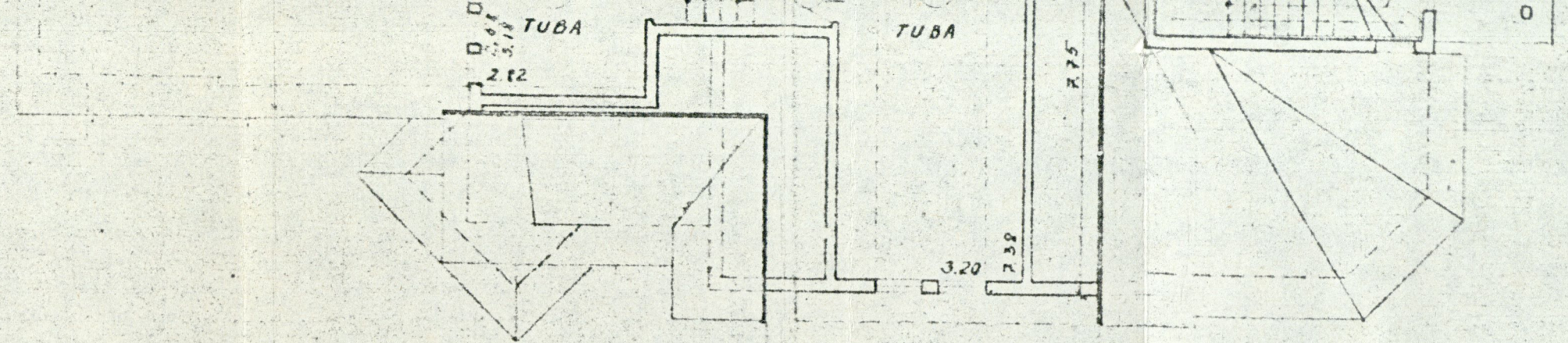
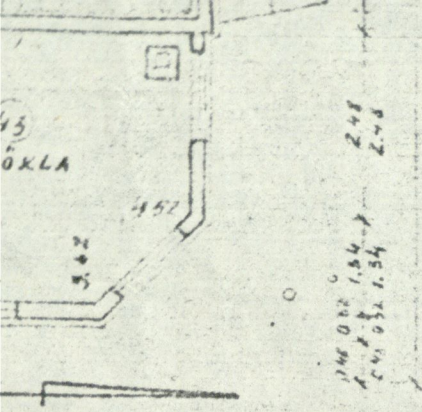

ÜLEMINE KATUSEKORRUS

LÕIGE C-C

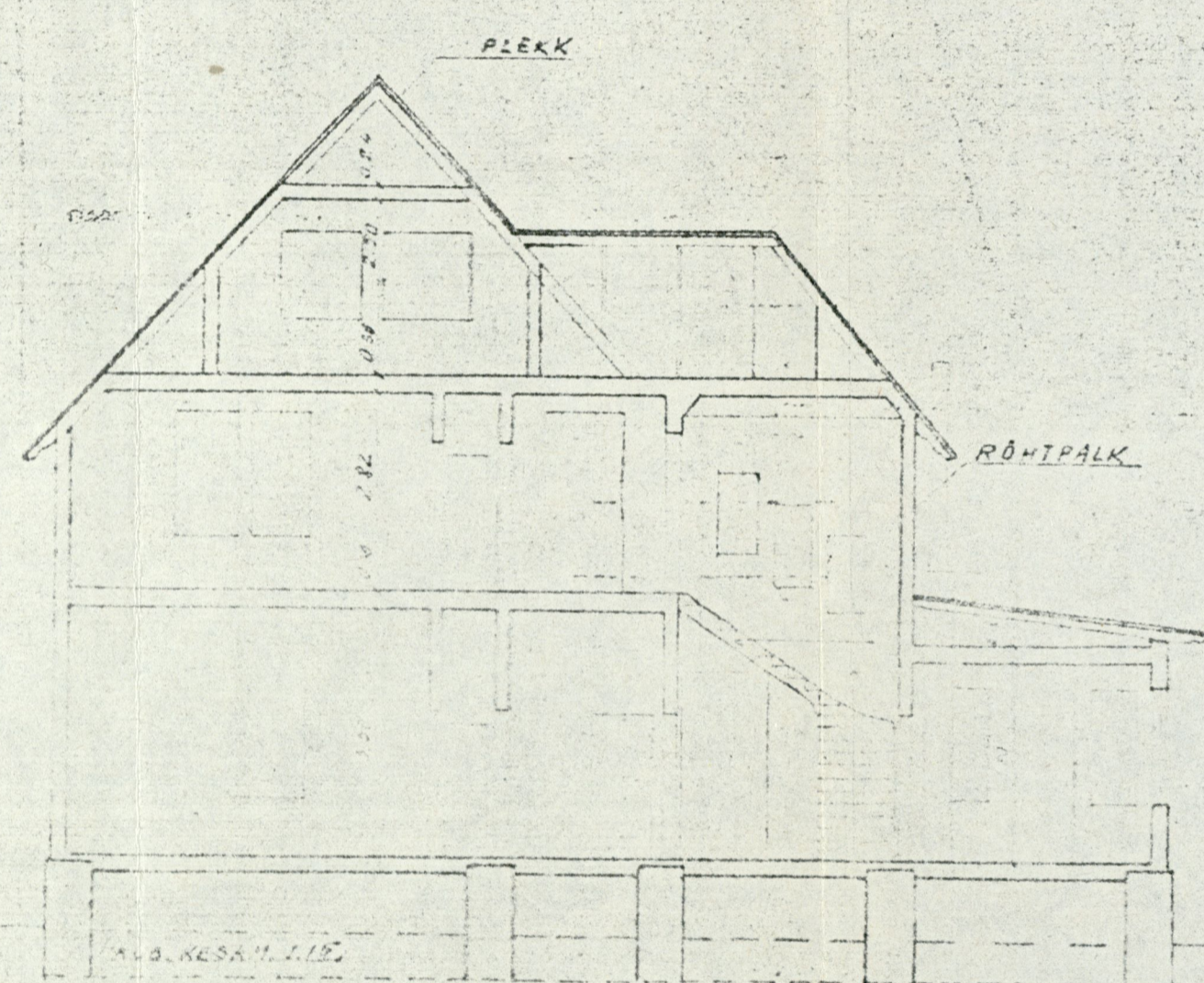
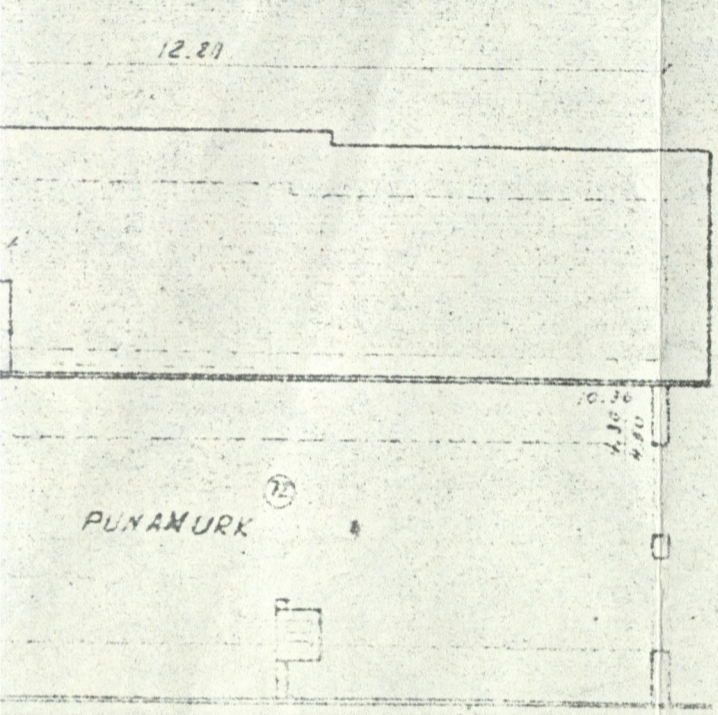

131 012 040
134 011 040

RUUMISE EKSPLIKATSIOON

RUS

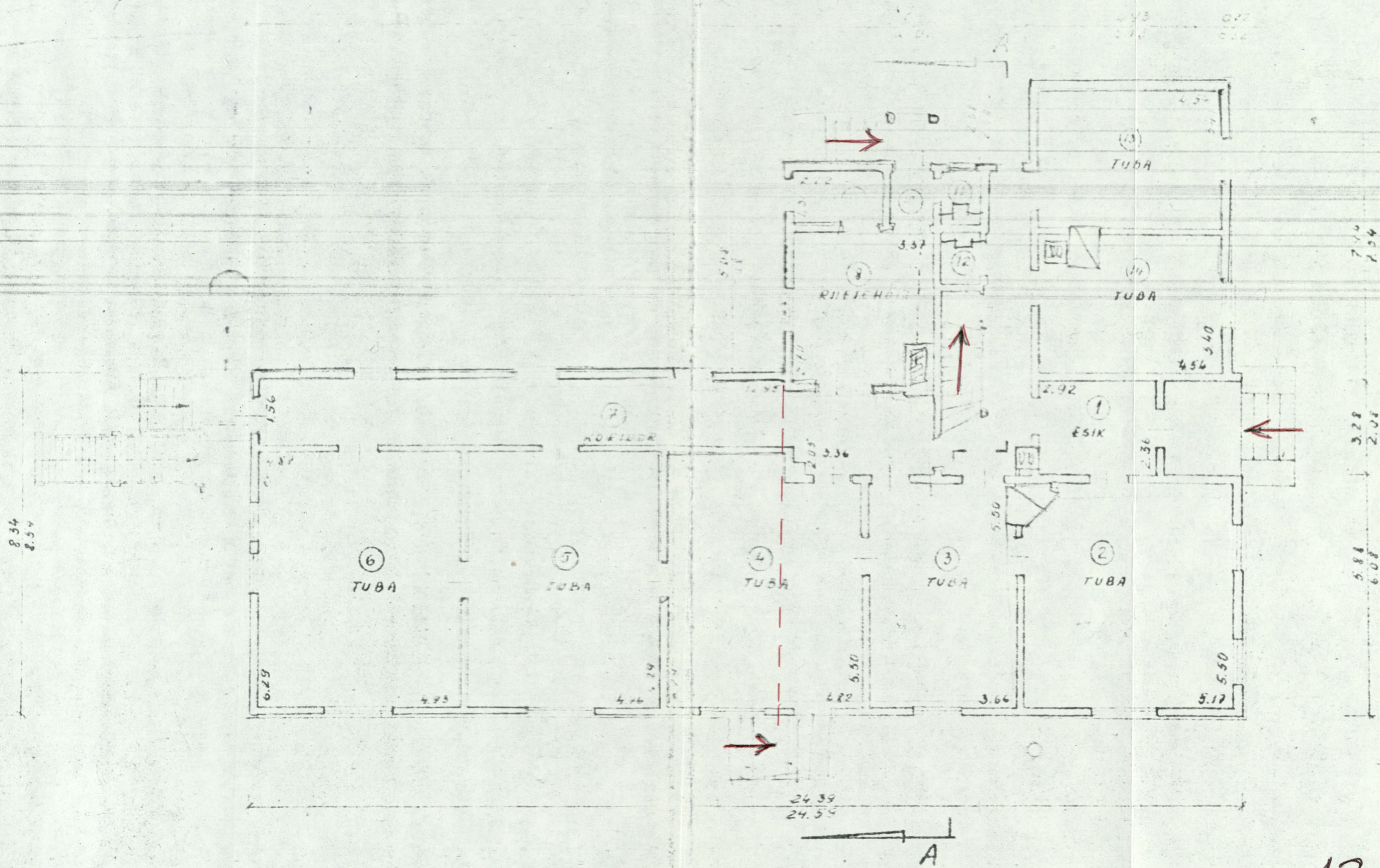
LÕIGE C-C

Ruumi nr	RUUMI NIMETUS	PINNA	KORRUTISAVALDIS	PIND m ²			MÄRKUSI	
				ELAMIS	MITTE ELAMIS	ABUUKA		
43	SÖÖKLA	$(4.50 + 4.52) \cdot 2 + 2.40 + (4.52 + 3.30) \cdot 2 + (1.22 + 1.12) \cdot 2 - 0.40 \times 0.40$		15.4	15.4			
44	---	$(7.25 + 7.33) \cdot 2 + 3.30 + 4.41 \times 0.48 + 3.41 \times 0.54 - 0.56 \times 1.47 + 4.42 \times 0.20 + 6.20 \times 3.90 + 1.40 \times 2.38 - 1.72 + 1.66 \cdot 2 - 0.85 \times 0.15 - (0.85 + 0.15) \cdot 2 + 0.60 - 0.09 \times 0.95$		84.9	84.3			
45	VÄHERUUM	2.35×1.88			5.7		SOOLITAMISE SEINAD	
46	PESEMISR.	$4.36 \times 3.60 - 0.05 \times 0.05 \times 2$		15.7	15.7			
47	TULEDEEMEV	4.31×2.50		10.9	10.9			
48	---	2.85×4.38		12.5	12.5			
49	KÖÖK	$2.28 \times 3.98 + 3.66 \times 2.19 + 4.22 \times 3.87 - 0.08 \times 0.20 + 2.58 \times 1.60 - 0.53 \times 2.55$		29.7	29.7			
50	ESIK	1.17×1.40			1.6			
51	LADU	2.90×4.00		11.6	11.6			
52	VÄHERUUM	$1.71 \times 3.87 + 1.19 \times 1.25$			8.8			
53	LADU	1.23×0.80		1.0	1.0			
54	---	2.22×1.36		3.0	3.0			
55	SÖÖKLA	$(4.29 + 4.25) \cdot 2 + 6.45 + (5.06 + 5.04) \cdot 2 + 5.28 - 0.31 \times 0.16 - 0.17 \times 0.13$		54.3	54.3			
56	VÄHERUUM	$1.66 \times 0.90 - 0.59 \times 2.55$			1.3			
57	WC	1.79×0.90			1.6			
58	---	1.09×0.90			1.0			
59	TUBA	3.03×2.29			6.9			
60	VÄHERUUM	$3.41 \times 1.36 + 1.34 \times 1.13$			5.3			
61	LADU	$3.00 \times 1.19 + 0.22 \times 3.65$		1.1	1.1			
				ESIMEHE KORPUS KOKKU			240.1	232.1
62	TUBA	$(3.20 + 3.10) \cdot 2 + 2.40 + 2.11 + 1.51$			4.5			
63	VÄHERUUM	$(1.40 + 0.59) \cdot 2 + 2.40$			2.9			
64	TUBA	2.32×2.58			5.9			
65	VÄHERUUM	$1.05 \times 1.67 - 0.14 \times 2.27 + 0.28 \times 0.49$			1.5			
66	TUBA	$0.30 \times 0.21 - 0.70 \times 1.25 + 0.15 \times 0.6 \times 2 + 4$		14.7	14.7			
67	---	$4.25 \times 0.42 - 0.1 \times 0.02$		27.0	27.0			
68	KÄNNADUKOG	$5.27 \times (4.90 + 1.16) \cdot 2 + 0.30 \times 1.5$			25.3	25.3		
69	LADU	$1.70 \times 0.90 - 0.1 \times 2.55$			1.3			
70	VÄHERUUM	0.59×1.16			0.7			
71	WC	0.89×1.10			1.0			
				ALG. KÄNNADUKOG KOKKU			42.0	46.6
72	---	$(4.30 + 4.46) \cdot 2 + 2.40 + 2.11 + 1.51 - 0.13$		46.9	46.9			
				ÜLE. KÄNNADUKOG KOKKU			41.4	
				HUONE			12.0	513.1

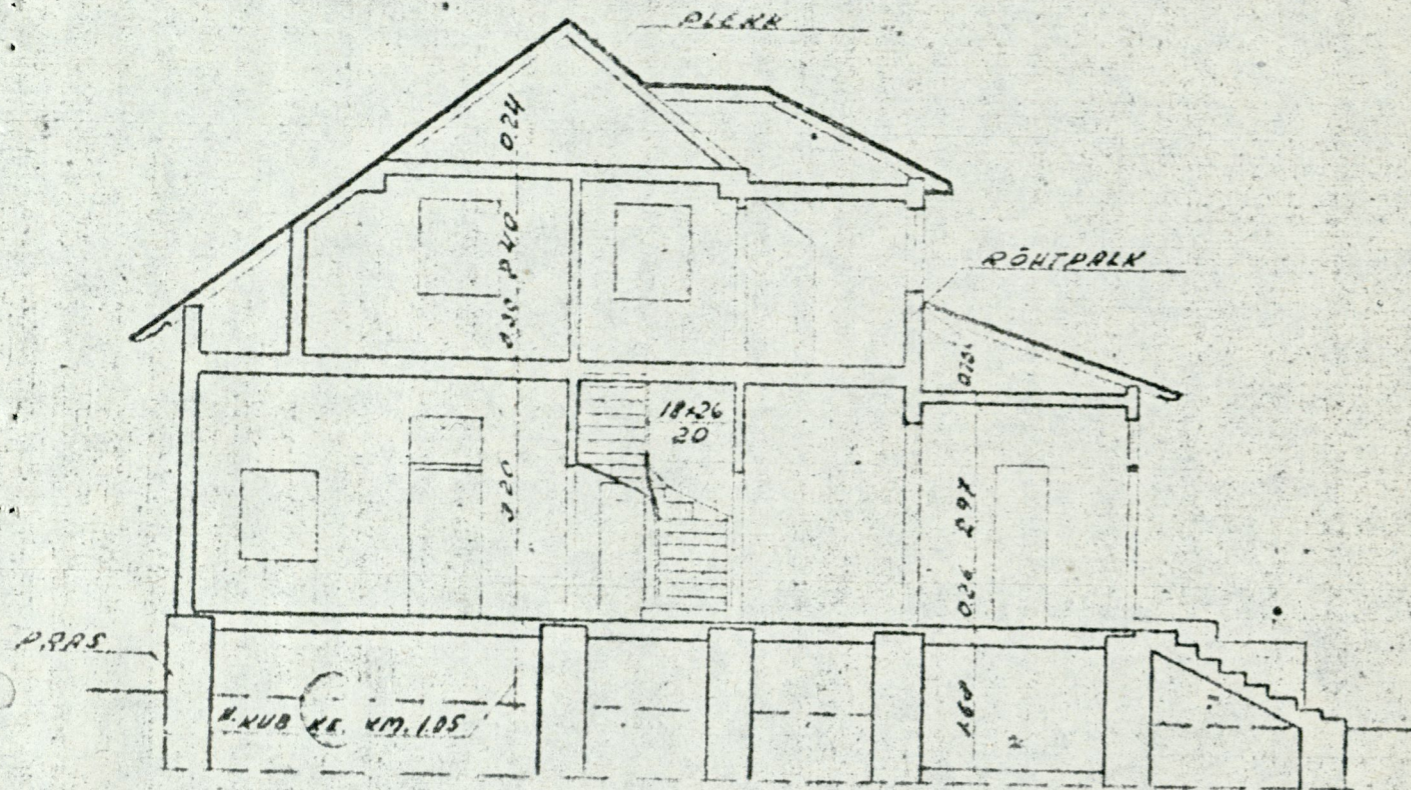
51

K... T. LINNA...
SÖÖKLA 3
Jaan. 11.

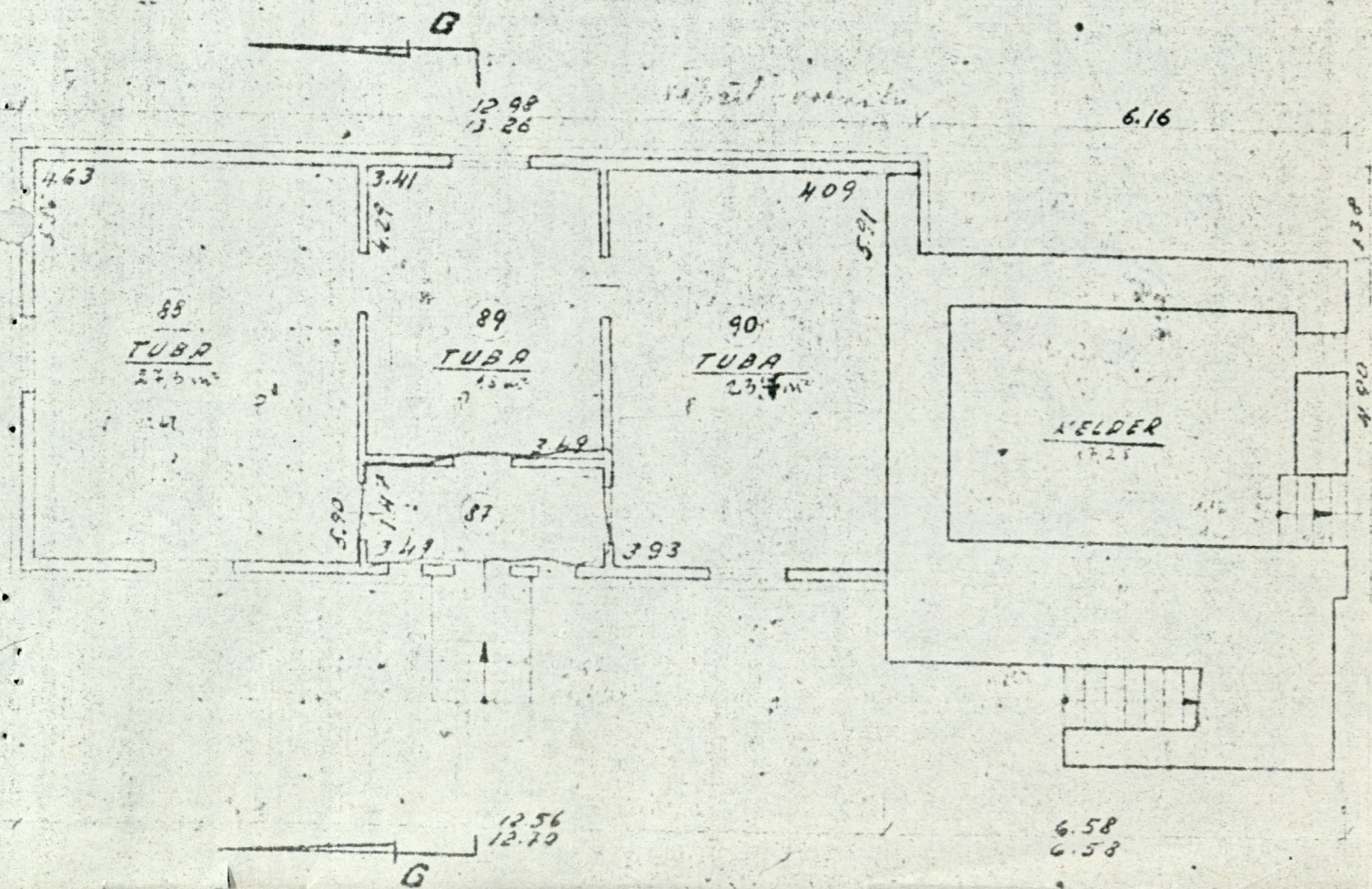

joon. 12.

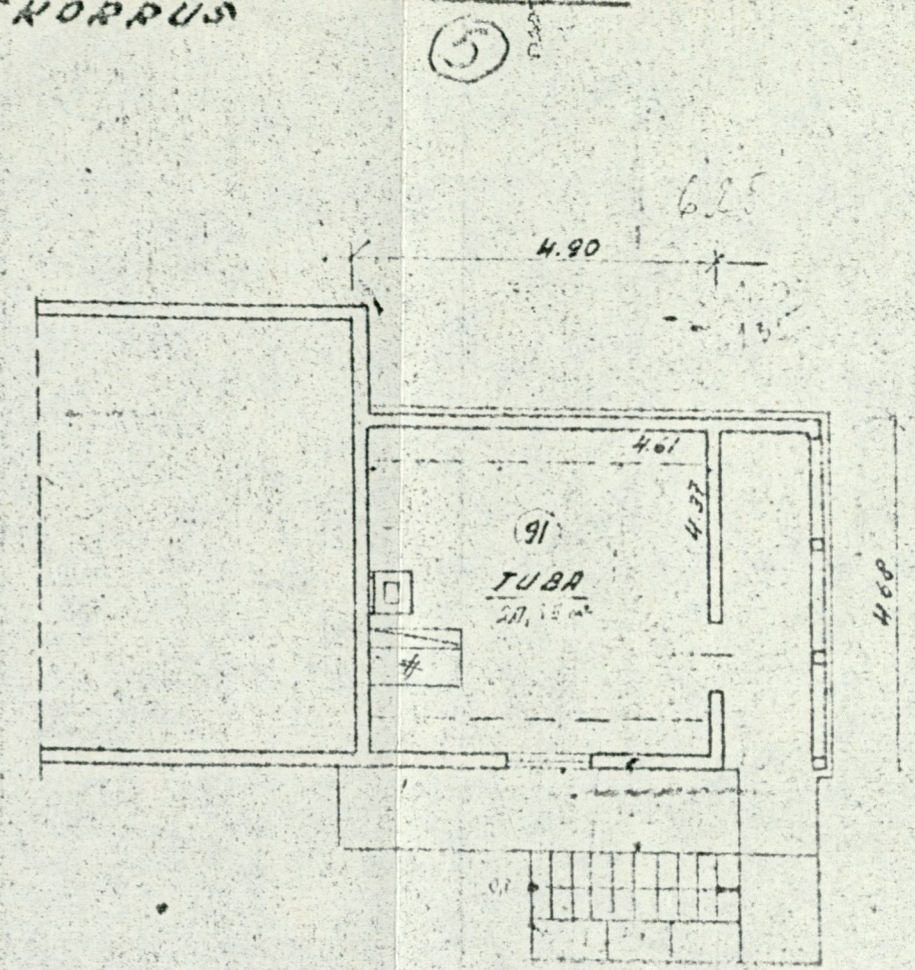
LÕIGE D-D

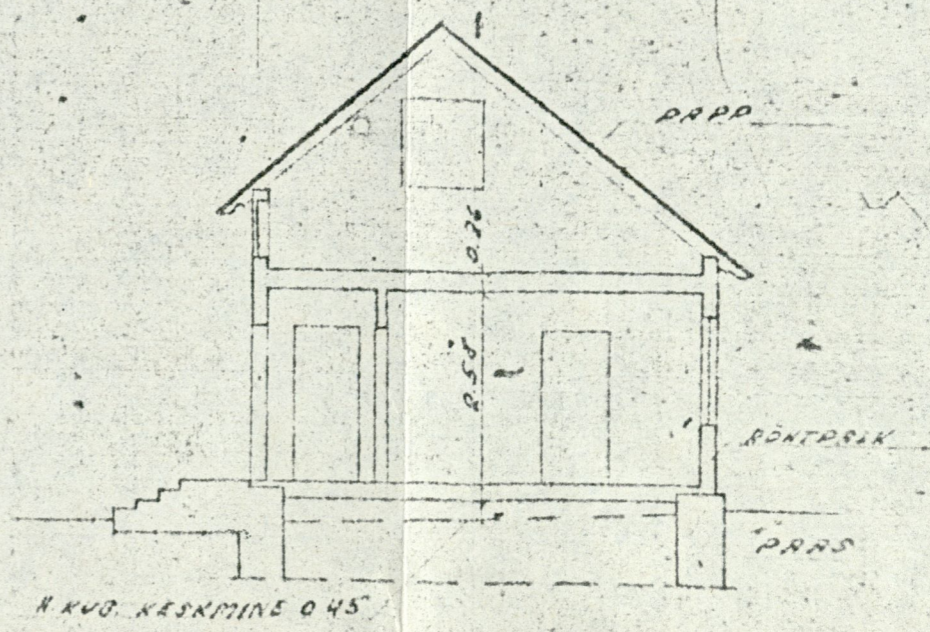
5 Kari Kalar
ESIMENE KORRUS

KARIKAKAR
ARTUSEKORRUS

LÕIGE G-G

Joon. 13.

FOTO
1.

FOTO 2.

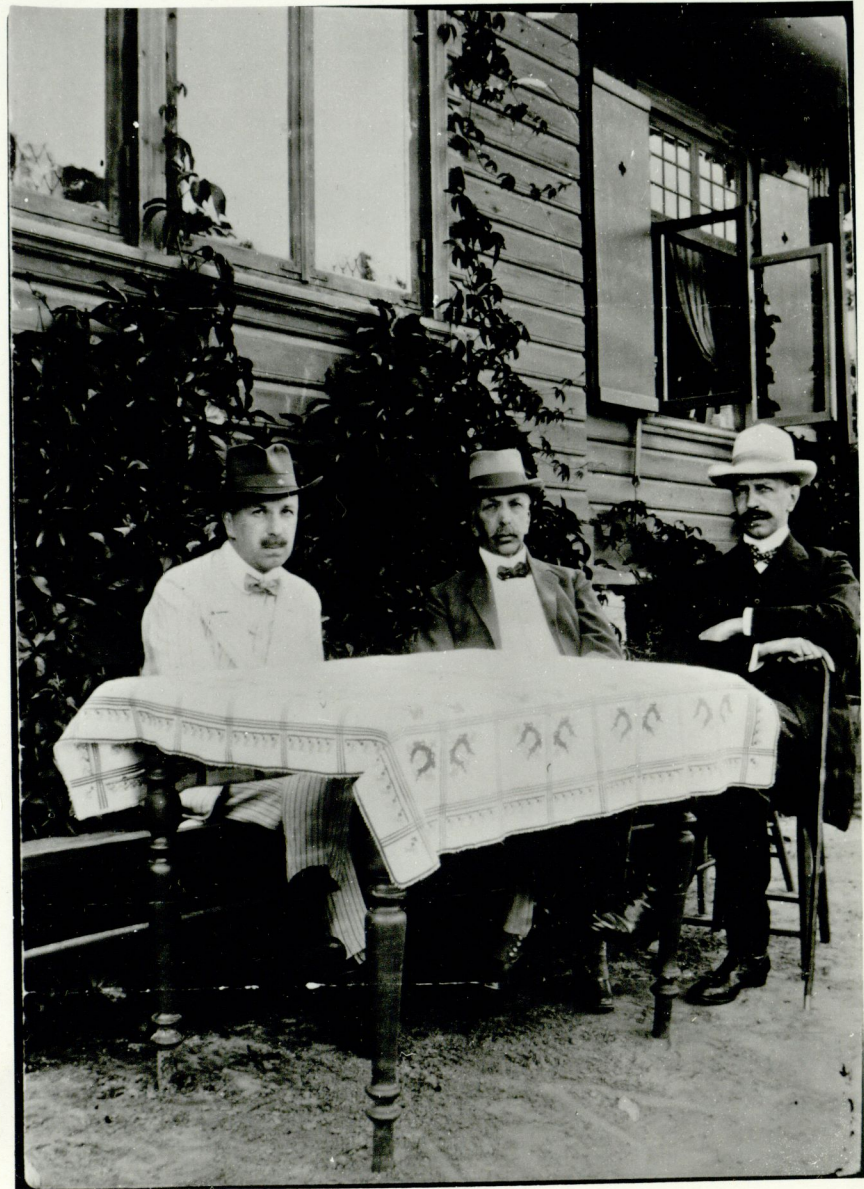

FOTO 3.

FOTO 4.

FOTO 5.

FOTO 6.

FOTO 7.

ФОТО 8.

ФОТО 9.

FOTO 10.

FOTO 11.

Foto 12.

Foto 13.

FOTO 14.

FOTO 15.

FOTO 16.

FOTO 17.

FOTO 18.

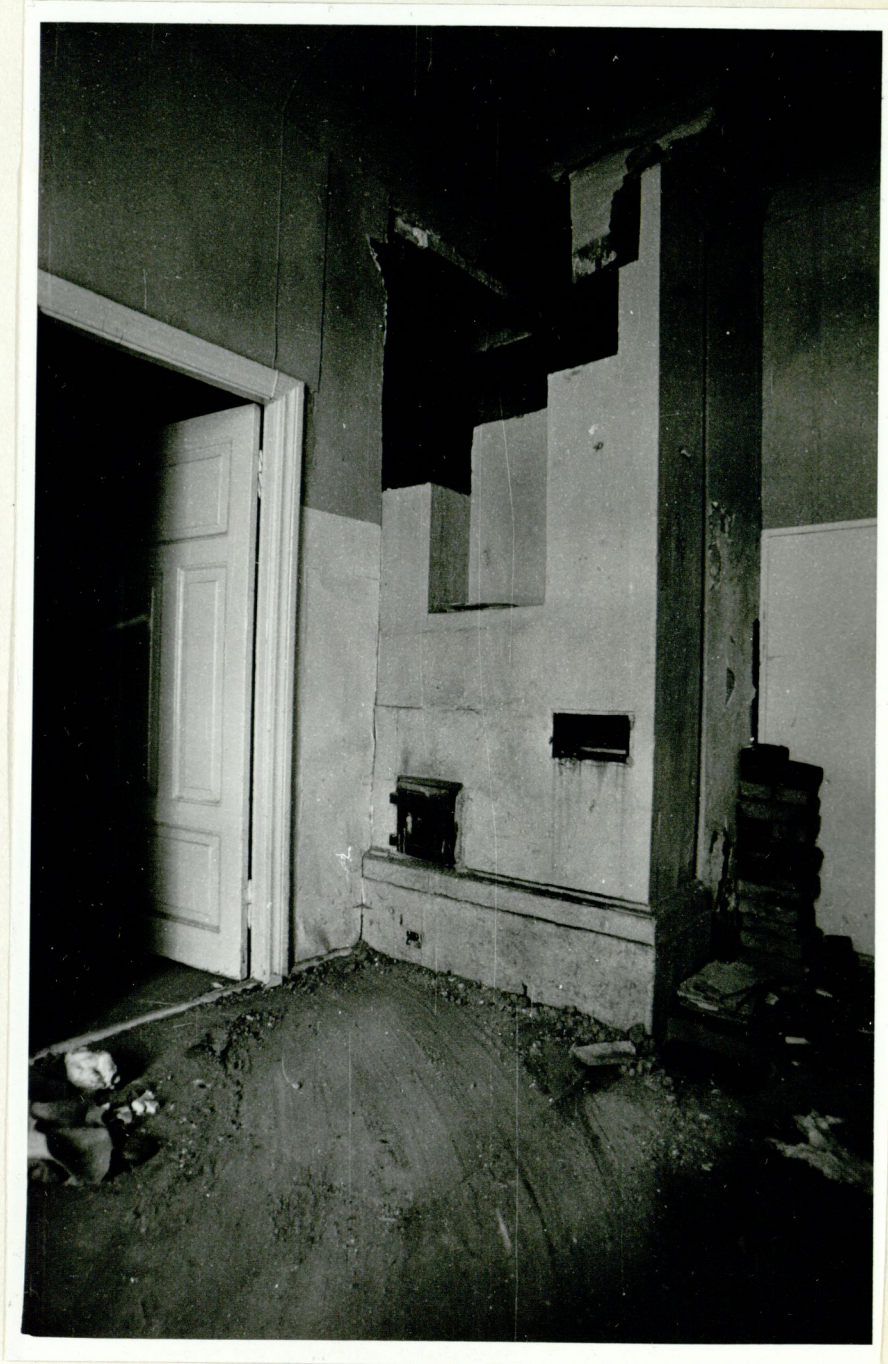

FOTO 19.

Foto 20.

FOTO 21.

FOTO 22.

Foto 23.

Foto 24.

Foto 25.

Foto 26.

Foto 27.

FOTO 28.

Foto 29.

FOTO 30.

FOTO 31.

Foto 32.

Foto 33.

Foto 34.

Foto 35.

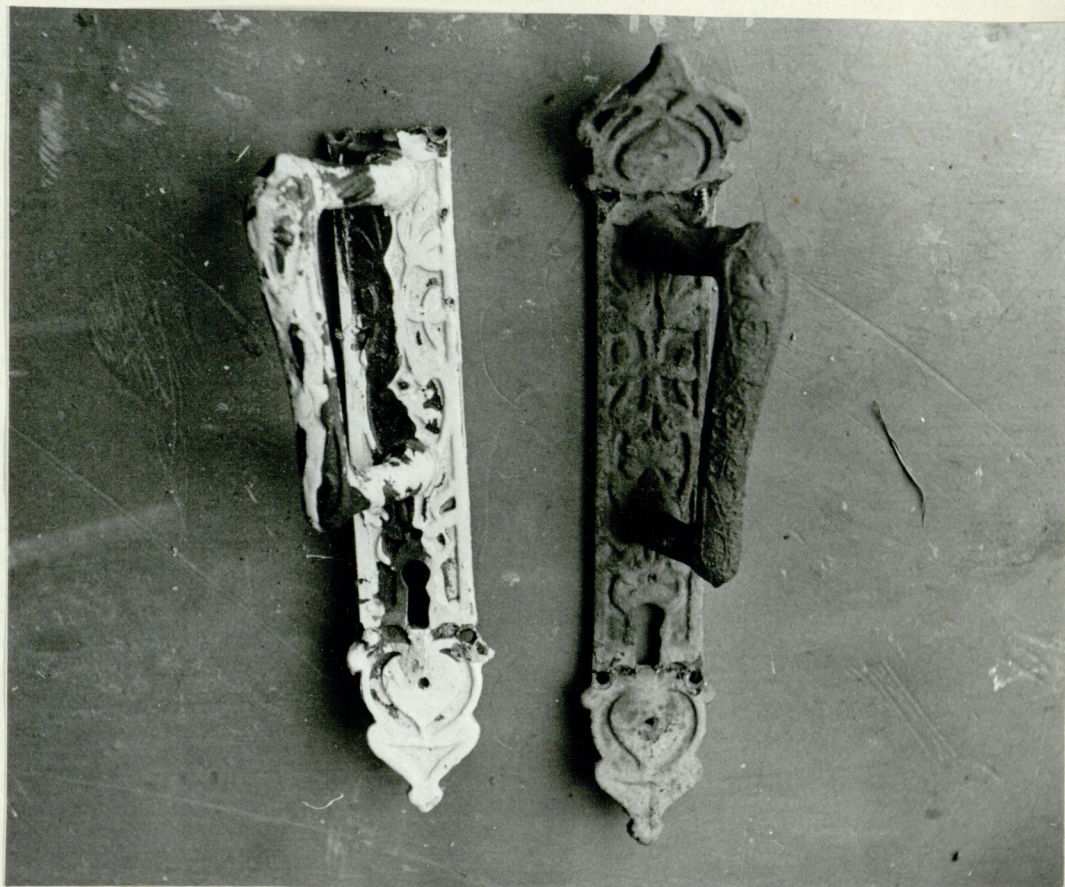

FOTO 36.

FOTO 37.